

VPRAŠANJE REALIZMA

Humanistika

Naslov dela: Vprašanje realizma
Avtor: Aleš Vaupotič
Recenzenta: Janez Strehovec, Tomislav Virk
Lektoriral: Boris Kern
Lektoriranje angleškega izročila: Milena Kovačević
Oblikovanje: Narvika Bovcon
Prelom: A-media d.o.o.
Založnik: Založba Univerze v Novi Gorici,
Vipavska 13, Rožna Dolina, Nova Gorica
Tisk: A-media d.o.o.
Naklada: 150
Leto izida: 2019

ISBN 978-961-7025-04-0

Izdajo knjige je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Dela na platnicah:

Narvika Bovcon, Aleš Vaupotič: *Bakrov klorid/CuCl*, 2014, 136 × 136 cm (izrez), digitalna grafika; glej tudi Emin S., F. F. Abdi, M. Fanetti, W. Peng, W. Smith, K. Sivula, B. Dam in M. Valant. »A novel approach for the preparation of textured CuO thin films from electrodeposited CuCl and CuBr.« *Journal of Electroanalytical Chemistry* 717–718 (2014): 243–9.

Narvika Bovcon, Aleš Vaupotič: ΜΗΔΕΝ ΑΝΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟΣ, 2011, 3D model v povečani resničnosti; glej tudi *Emblemata D. A. Alciati*, 1550.

EMBLEMATA ANDREÆ ALCIATI, Non tibi, fed religioni, 1548.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

82.02"18"
165.6/.8

VAUPOTIČ, Aleš, 1975-
Vprašanje realizma / Aleš Vaupotič. - V Novi Gorici : Založba Univerze, 2019

ISBN 978-961-7025-04-0

294283520

Copyright © 2019 Založba Univerze v Novi Gorici. Vse pravice pridržane. Razmnoževanje in fotokopiranje dela v celoti ali po delih brez predhodnega dovoljenja Založbe Univerze v Novi Gorici je prepovedano.

VPRAŠANJE REALIZMA

Aleš Vaupotič

Založba Univerze v Novi Gorici

2019

KAZALO

Zahvale	9
Aktualnost realističnega diskurza – uvodna pojasnila in shema razprave	11

PRVI DEL: Realizem in literatura – tradicija 19. stoletja

1	Obsegi pojma realizem	19
1.1	Pojem realizem v filozofiji, lingvistiki in drugih disciplinah	20
1.1.1	Sholastični spor o univerzalijah	20
1.1.1.1	Katoliški realizem in literatura	21
1.1.2	Spoznavna teorija	22
1.1.3	Realistična semantika	23
1.1.4	Zgodovinopisje – realpolitika	24
1.2	Beseda realizem v literaturi in literarni vedi	25
1.2.1	Izraz na meji metaforične rabe besede iz vsakdanjega jezika in strokovnega izraza literarne in umetnostne vede – J. P. Stern	28
1.2.1.1	Besednjak literarne vede	28
1.2.2	»Reprezentativnost« in realistične jezikovne igre	29
1.2.3	Edinstvenost in nedeljivost realnosti sveta v realizmu	30
1.2.3.1	Sredstva realistične literature	31
1.2.3.2	Meje realizma	33
1.2.4	»Srednja oddaljenost« in personalizem	34
1.2.5	Realizem in transcendentalno	37
2	Vprašanje posnemanja	41
2.1	Problem izvajanja pojma realizem iz odnosa med literaturo in dejanskostjo	42
2.1.1	Problem realizma kot metode dojemanja resničnosti	43
2.2	Marksizem in realizem	48
2.2.1	Socialistični realizem – realizem kot norma	49
2.2.1.1	Določili socialističnega realizma – tipično in partijnost	50
2.2.2	György Lukács in polemike o realizmu v marksističnih okvirih 1936–1938	51
2.2.2.1	Lukácsovo razumevanje odnosa avtor/bralac–dejanskost	53
	Pomen krize za Lukácsev pojem realizma v kontekstu teorij diskurza	57
2.2.2.2	Lukácsovo razumevanje poetoloških vprašanj odnosa avtor–delo	61
	Lukács: Solženicin – socialističnorealistični antistalinizem?	64
	Vprašanje perspektive in partijnosti v Lukácsovi interpretaciji Solženicinovih del	73

2.2.3	Ugovori Lukácsu – Theodor Wiesengrund Adorno in stališča zagovornikov modernističnih poetik	79
2.2.4	Realizem, modernizem in novo (Boris Groys)	87
2.2.5	Bertolt Brecht in realizem	96
2.3	Sorodni pojmi: imitacija, objektivnost, iluzija, konkretizacija	99
3	Realizem kot (literarno)tipološki problem	103
3.1	Tipologije in duhovna zgodovina	103
3.1.1	Tipologije in genologija	107
3.1.2	Tipološke rabe besede realizem v 19. stoletju – normativnost, programskost	108
3.1.3	Določitev literarnozgodovinskega pojma realizma pri Janku Kosu	110
3.1.4	Verizem iz tipologije Janka Kosa in realizem v tipološkem pomenu iz 19. stoletja	111
3.1.5	Problem demokratičnosti realizma	112
3.1.6	Postromantika in realizem v drugi polovici 19. stoletja v literaturi na Slovenskem – duhovnozgodovinski pristop Janka Kosa	113
3.2	Kreaturni realizem – Erich Auerbach: Mimesis	117

DRUGI DEL: Novomedijska umetnost in literatura – kratki stik?

4	Novomedijskost, postmedijskost, intermedijskost	127
4.1	Novi mediji Leva Manoviča	128
4.2	Večpredstavnost in vprašanje vizualnega v literaturi	137
4.3	Intermedijska umetnost – slovenska uradna oznaka	139
5	Kdo izjavlja – kdo izbira?	141
5.1	Hermenevtika Mihaila Bahtina	141
5.2	Izdelava literarne izjave – primer knjižne objave besedila	144
5.3	Problem novomedijskega literarnega dela kot avtorske izjave – Espen J. Aarseth: kibertekst in ergodična perspektiva	145
5.3.1	Prvi tip kiberteksta: tekst kot igra	148
5.3.2	Drugi tip kiberteksta: urejeno sodelovanje pri nastajanju literarnega teksta	158
5.3.2.1	Novomedijski literarni projekt kot uredniška sistematizacija uporabniških besedil – digitalne skupnosti	164
	Tekmovalna kategorija digitalnih skupnosti na festivalu Ars Electronica	165
	Literarna digitalna skupnost – literarnoumetniški večuporabniški diskurz: Alvar Freude in Dragan Espenschied: Assoziations-Blaster (1999–)	168
5.4	Problem stroja v vlogi avtorja	174
5.4.1	Problematičnost emergentizma v teoriji umetnosti	176

5.4.2	Tehnoimaginacija Viléma Flusserja	181
5.4.3	Google kot »umetna inteligenca«	191
5.4.4	Vuk Ćosić: Nacija – Kultura (2000)	197
5.5	Računalniška obdelava podatkov, semiotično in jezik	201
5.5.1	Prepreke na poti k računalniški simulaciji jezika – David Link: Poesiemaschinen/Maschinenpoesie	205
6	Vprašanje literarnih oblik in žanrov v novih medijih	217
6.1	Soneti?	218
6.1.1	Teo Spiller: Spam.sonnets (2004)	221
6.1.2	Avtomati in poezija – sonetna »omejitev« v Oulipo	223
6.1.3	(Sonetni) vmesnik	225
6.1.4	Jezik spama	227
6.1.5	Jaka Železnikar: A tag cloud sonnet of my day (21 Jan 09)	230
6.2	Negativ literarne oblike v novih medijih – Srečo Dragan: Metamorfoza lingvistika/Metamorphosis of Language (2007)	231

TRETJI DEL: Urejanje arhivov in realizem – aktualnost realizma

7	Komunikacijski artefakt kot arhiv	237
7.1	Pomeni pojma arhiv v umetnosti	239
7.1.1	Pojem arhiva pri Michelu Foucaultu ter produkcija arhivske umetnosti	240
7.1.2	Digitalni arhivi – podatkovna zbirka kot materialni nosilec in kulturna oblika	241
7.1.3	Estetika arhiva v historičnih avantgardah in neoavantgardah (Benjamin Buchloh)	245
7.1.3.1	Institucionalna kritika	250
7.1.4	Različni pristopi v umetnosti arhiva	252
7.1.5	Dejanskost kot arhiv – nanotehnologija in algoritmična revolucija	255
7.2.1	Fotografski realizem 19. stoletja med realizmom in nominalizmom (Allan Sekula)	259
7.2.2	Sintetični realizem (Lev Manovič)	260
7.3	Alegorični pogled Walterja Benjaminina	262
7.3.1	Adornovo zavračanje Benjaminina	262
7.3.2	Lukács in Benjamin	264
7.3.3	»Ideja« žaloigre	266
7.3.4	Trupla in ruševine	269
7.3.5	Benjamin in teorija novih medijev	275
7.3.5.1	Srečo Dragan: Rotas Axis Mundi (1995/96)	276

8	Peirceov filozofski pragmaticizem in realistični diskurz Hansa Vilmarja Gepperta	279
8.1	Kriznost in (literarno) umetnostni realizem 19. stoletja	281
8.2	Peirceov pragmaticizem	287
8.2.1	Peirceova semiotika in strukturalistična ter poststrukturalistična semiologija	288
8.2.2	Šeststopenjski model znaka	290
8.2.3	Pragmatična maksima oz. miselni eksperiment	293
8.2.4	Peirceova misel v zgodovinskem kontekstu	298
8.3	Hans Vilmar Geppert in realistična semiotika	301
8.3.1.1	Šeststopenjski model znaka in realistični diskurz	304
8.3.1.2	Realizem in Peirceove dodatne razdelitve znaka iz 1903	306
	Podvrste reprezentamena – realizem in sinznaki	306
	Podvrste nanašanja znaka na objekt – realizem in indeksi	309
	Vrste odnosa znaka do končnega interpretanta – realizem in diciznaki	310
8.3.2	Primeri Geppertove analitične metode	312
8.3.2.1	Slika labirinta v romanu Zeleni Henrik Gottfrieda Kellerja	313
8.3.2.2	Interpretacije naslovov romanov	317
8.3.3	Osnovni element Peirceove teorije	318
8.3.4	Meje literarnega realizma	321
8.3.4.1	Naturalizem v okvirih »realistične poti«	322
8.3.4.2	Realizem in »estetika moderne«	324
	Brezlestvično omrežje (Albert-László Barabási in Réka Albert)	326
8.3.4.3	Pozni realizem	327
8.3.4.4	Realizem in postmodernizem	329
8.4	Aktualnost realističnega diskurza v postmedijski perspektivi	332
8.4.1	Kontinuiranost diskurza v slikarskem jeziku znakov – Dominik Mahnič: Tihožitje 1.–4. (2008–09)	333
8.4.2	Realistični romani s preloma 20. v 21. stoletje	335
	 Odgovarjanje na vprašanje realizma (Povzetek)	341
	Literatura	353
	Slike	371
	Recenziji	383
	Abstract	387

Zahvale

Zahvaljujem se Tomu Virku, Sreču Draganu in Janezu Strehovcu, ki so me usmerjali na interdisciplinarni poti med primerjalno književnostjo, novomedijsko umetnostjo in teorijo novih medijev; Joli Škulj za vse pogovore in da me je vpeljala v mednarodno komparativistko; Francu Solini za možnost študija in raziskovanja na področju informatike; Katji Mihurko Poniž za vključitev v mednarodni digitalnohumanistični projekt, katerega namen je bil izdelati podatkovno zbirko recepcijskih dokumentov literarnih avtoric; in pokojnemu profesorju Evaldu Korenu, ki mi je posodil svoj izvod *Realistične poti* Hansa Vilmarja Gepperta, ključno delo za to razpravo. Razstavljanje in sodelovanje s kolegicami in kolegi v Društvu za povezovanje umetnosti in znanosti ArtNetLab mi je omogočilo pogled na sodobno likovno in novomedijsko umetnost od znotraj. Svojim študentkam in študentom na Fakulteti za dizajn Ljubljana in na Univerzi v Novi Gorici se zahvaljujem, da so s svojimi odzivi preverjali prepričljivost mojih izpeljav. Narviki Bovcon se zahvaljujem za skupne projekte.

Aktualnost realističnega diskurza – uvodna pojasnila in shema razprave

Knjiga je premislek doktorske raziskave po skoraj desetih letih. Deli so bili objavljeni v revijah in vključeni v predavanja, vendar pa je celotna široko in specifično zasnovana in je zato še ni bilo mogoče celovito predstaviti. Odgovor na vprašanje realizma, implicitno trditev, da je realistična umetnost aktualna danes, se išče v primerjalni književnosti in raziskavah novomedijske umetnosti – to je povezano s področjem mojega delovanja, ki je bilo razpeto med literarno vedo in umetniško ustvarjanje na področju novih medijev. Zdelo se je, in to verjamem še vedno, da se v realističnih romanih ne razkriva svet, neodvisen od nas, kot v ogledalu, ampak da so nekateri sposobni videti bogastvo pojavov, načinov obnašanja, medčloveških odnosov v svetu, ki nas obdaja, kar je presenetljivo. Vse to pa se potrjuje v opisih, aktivnem modeliranju doživetega, ki seveda ni nevtrarno, ampak v vsem išče smisel, kakršnega tudi sicer vsi ves čas iščemo. To iskanje sem odkrival tako v Dickensovih romanih kot v teoriji dialoški Mihaila Bahtina, pa tudi na področju novih medijev, tudi kot umetnik, videast. Zdi se mi, da je tak pogled na svet, ki vidi povsod kompleksnost in kontekstualno povezanost, ustrezen in dela življenje lepše in da stvarnost ni nekaj, kar je treba zgolj zavriniti in spremeniti. V obdobju, ko so bile glavne teze te knjige dorečene in sem jih preverjal, je postal nov izziv digitalna humanistika: razumem jo kot humanistiko v času, ko se kultura digitalizira, tako artefakti kot njeni postopki in raziskovalne metode. Če sem prišel do kompetenc, potrebnih za vstop v heterogeno

področje digitalne humanistike prek kombinacije študijev, pa to pravzaprav ne rešuje dilem sodobne, denimo, primerjalne umetnostne vede ali pa metodologije humanističnih ved. Ta knjiga pojasnjuje argumente za trditev, da mora sodobna humanistka ali humanist obvladati poleg obstoječih pristopov tudi informatiko in večpredstavnostne ter uporabniškovmesniške oblike sporazumevanja, kar je tudi izhodišče mojega predloga študija digitalne humanistike na Univerzi v Novi Gorici.

Tako v dialoški priostrenosti kolizije množice glasov iz Dickensovih romanov kot v sopostavitvi in pulziranju videnj sveta na površini videopodobe je konfliktnost nezgrešljiva. Njen temelj so različni načini dojemanja in razumevanja sveta, različna stališča, mnenja, hotenja, navade obnašanja itd. Skratka, različnost med ljudmi. Hugo Aust npr. v svojem pregledu raziskav literarnega realizma izhaja iz napetosti, dvojne zvestobe nekakšnega komičnega služabnika, zavezanosti zunanji dejanskosti in hkrati lepoti. Pove, da je ujet v konflikt, preobremenjenost, izkušnjo krize, med dve gospodarici, umetnost in dejanskost ... Njuni imeni se spreminjata, sta tudi »poezija in proza, jezik in izkušnja, semantika in referenca, idealizacija in dagerotipija« (Aust 1), prihaja do zamenjav mest in heterogenih mešanj. Ironično sklene, da bi komično situacijo lahko razpletla le »temeljita 'dekonstrukcija'«, v resnici pa raziskave realizma ta rešitev zanima le v manjši meri – raje iščejo rešitve v okvirih Bahtinovih pojmov govorno raznoličje¹ in karneval.

Aust navede kot primer konfliktnosti, ki se premesti iz samega predmeta raziskovanja na raven metode, problematični pristop konstruktivizma in empirične literarne znanosti (navaja Siegfrieda J. Schmidta). Pri čemer postavi pod vprašaj dogovorno določitev realističnosti na podlagi medijsko določenega konteksta – kaj je sporočeno kot dejanskost, je torej relativno glede na vsakokratno sporazumevalno sredstvo. Aust opozori na implicitno konfliktnost funkcionalnega principa resnice radikalnega konstruktivizma – vsaj s stališča realističnih avtoric in avtorjev načelo konsenza vodi prek srečevanj družbeno, zgodovinsko in geografsko specifičnih pogledov v soočanja, eksplozivne trke razumevanj sveta. Sporazumno dogovorjeni

¹ V *Beseda v romanu* (1934–35), *Iz predzgodovine romaneskne besede* (1940) in *Ep in roman: Metodologija preučevanja romana* (1941) Bahtin uporablja izraze: »raznojezičje«, ki nosi s sabo pojav nerazumevanja različnih jezikov, »družbeno raznoličje govorov« (heteroglosija) znotraj enega jezika, ki je potemtakem razslojen, in »individualno raznoglasje« kot individualne izjave znotraj posameznih govorov, slojev družbenega raznoličja.

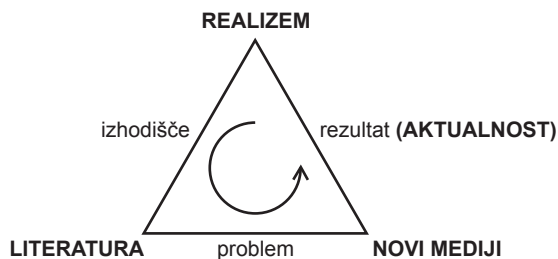
način nanašanja na realnost Aust provokativno vzporeja z »obstoječim in najdenim predmetom« realistov, ki se kaže konstruktivizmu kot indic spoznavne naivnosti, vendar pa hierarhijo kritike obrne, ko govori o »kritični odslikavi« (5). Kritičnost se – kot nakaže Austova kritika konstruktivizma – nanaša na zavest o neodpravljenem konfliktu kot osrednji kategoriji realističnega mišljenja.

Vidik vpletenosti teoretske refleksije v sam predmet raziskovanja vsebuje omenjena podoba komičnega lika, in sicer v »privlačnosti«, ki veže zaljubljenega služabnika, realista (pa tudi raziskovanje literarnega realizma kot skupnost) in realizem. Ni nepomembna razlika med teoretičnimi pristopi, ki programatično konstituirajo realnost realističnega diskurza (do danes) – in v to skupino se deklarativno umešča to besedilo –, in tistimi, ki gledajo nanj problemsko od zunaj. Velja dodati, da dela Mihaila Bahtina niso izrecno v ospredju večine del, ki panoramsko pregledujejo problematiko realizma, in da je situacija podobna kot v primeru novega historizma kot teoretskega gibanja. Pri slednjem je Bahtin stalna implicitna referenca, ne nazadnje kot avtor kompleksne teorije diskurza precej pred vrhom te metodološke smeri v delih Michela Foucaulta.

Ko raziskovalna nevtralnost postane problem, mora raziskava svoje stališče utemeljiti sama. Upoštevati mora posledice, ki jih ima izbira raziskovalne poti. Tovrstna utemeljitev je lahko samo začasna in zasnovana kot replika, ki meri na ustrezen in sprejemljiv odgovor naslovnika (prim. hermenevitično prednost odgovora v Bahtinovi hermenevtiki; Vaupotič *On the Problem*). Razprava je interdisciplinarna – discipline, ki tokrat vstopajo v odnose, so primerjalna književnost z vsemi svojimi povezavami v polju humanistike in onkraj, umetnostna zgodovina, računalništvo in informatika, znanstvena metodologija, pa tudi novomedijska in sodobnoumetniška umetnostna praksa (na ravni samih del kot umetniških rešitev, onkraj diskurzivno formuliranih poetik) ter kuriranje razstavnih projektov; delno ločeni sestavini sta teorija in zgodovina oblikovanja ter oblikovalska praksa. Multidisciplinarnost raziskave pomeni tako prednost kot prepreko. Za povezave med disciplinami mora imeti pisec kompetence v vsaki od disciplin, ki se povezujejo. Poleg očitnega, da interdisciplinarnost odvzame del nujnih kompetenc, ki bi morale biti eni interdisciplinarni osebi na voljo v vključenih disciplinah, pa se zdi pomembnejše opozorilo, da interdisciplinarni pristop ne pomeni multidisciplinarnosti na splošno, npr. po modelu polihistorstva, ampak vsakokratni preplet konkretnih kompetenc, ki se povezujejo v raziskovalni projekt (enega raziskovalca ali, seveda precej ustrežnejše, več raziskovalcev v *ad hoc* raziskovalni skupini). Obstaja

samo množica različnih interdisciplinarnih pristopov, ne pa en medpodročni znanstveno-vedni pristop. Tokrat se povezujejo kompetence literarnega komparativista ter novomedijskega umetnika in kustosa.

Z nalogo pokazati, da je realistični diskurz aktualen mišljenjski model tudi v današnjem času, besedilo sledi krožni poti, ki jo predstavlja diagram treh tem iz izhodiščnega raziskovalnega vprašanja po današnji aktualnosti realističnega diskurza v luči literarnega realizma in novomedijske umetnosti.

Prvi del razprave pregleda področje raziskav literarnega realizma, kot ga stroka razume v historičnem smislu za literarne pojave po letu 1830. Na kritičen način so predstavljene osrednje razlage realizma v literaturi. Izhodišče realističnega diskurza je kriza dejanskosti. Drugi del besedila osvetli problematiko sodobne umetniške ustvarjalnosti na prelomu 20. v 21. stoletje na področju novomedijske umetnosti. Tretji del razprave išče stične točke med literarnozgodovinskimi raziskavami in teoretskimi ter poetološkimi modeli sodobne umetnosti. Pristop, ki združuje na videz zelo različne pojave – literaturo in (praviloma računalniško podprte) nove medije – je v raziskovanju literarnega realizma novost. Prek prizem literarnega realizma in novomedijske umetnosti raziskava poišče rezultat, razlago realizma. Preprostega odgovora glede aktualnosti, npr. zgolj literarnega realizma v 21. stoletju, besedilo pravzaprav ne ponuja, skonstruira pa uporaben realistični način mišljenja sveta, v katerem živimo.

Določitev, kaj je umetnost, je zapletena in problematična – razprava se ji bo v celoti izognila, ker presega njene okvire. Namen besedila je prek razmerja med realističnim diskurzom, literaturo in pojavom hibridizacije medijev v zadnjih desetletjih pod vplivom novih informacijskih tehnologij pokazati na specifične prednosti, med drugim na aktualnost svojih izpeljav.

Omejitev do vprašanj umetniškosti se bo pokazala za produktivno prek novih dognanj, ki jih razprava prinaša. Umetnost je torej razumljena funkcionalno, kot predmet obdelave najrazličnejših umetnostnih institucij: založb, galerij, adornovske kulturne industrije itn. Besedilo privzema stališče, da mora umetnina (vsaj želimo si) učinkovati tudi mimo podpornih institucij umetnostnega podsistema družbe, saj je vizija umetnosti, ki je zgolj funkcija umetnostnopolitičnih in umetnostnoekonomskih aparatov, nesprejemljiva.

Izraza *literarno* in *literatura* sta v razpravi uporabljena tako, da učinkovito označujeta stik med dvema diskurzoma, literarnim, kot ga opisuje tradicija fenomenološke literarne vede od Romana Ingardna naprej, in novomedijskim. Literarnost se v literarni teoriji pojasnjuje s pojmom besedne umetnine, torej umetniške rabe jezika v obliki zapisane ali govorne besede.² Posamezni nacionalni jeziki so tako mediji, ki v vsakokratnem bralnem dejanju ustvarjajo literarno-estetski doživljaj, znotraj katerega se prek spremenljivih aktualizacij različnih ravni jezikovnosti od zvočnosti prek pomenov itn. soočamo s kompleksnimi literarnoumetniškimi svetovi. Mejne primere literarnih del opiše v *Literarni umetnini* (1931) že sam Ingarden, ko obravnava gledališče, film, pantomimo in znanstveno delo: npr. v gledališču se literarni doživljaj povezuje z doživljanjem, ki je značilno za slikarstvo (369–83).

² Izraz *literarnost* literarna teorija določa na dva načina. V strukturalistični tradiciji Romana Jakobsona je literarnost specifična lastnost umetniške rabe jezika v nasprotju z neumetniškimi besedili, torej je »literatura [...] slovstvo umetnosti kot posebnega družbenega področja ter [je s tem] stopila v sistemsko opozicijo z drugimi slovstvi – nabožnim, političnim [...]«. [N]jena *differentia specifica* [je] vpeljana predvsem prek njene družbene vloge« (Juvan, *Vezi* 28). Ta pogled pravzaprav obrača razmerje med najbližjim rodом in posebno različnostjo besedne umetnosti v literarni teoriji Janka Kosa, ki se opre na Ingardna in kjer je *differentia specifica* besednost izraza – npr. v nasprotju z zvočnostjo in ritmičnostjo izraza v glasbi –, *genus proximum*, ki mu besedna umetnost pripada, pa je celota vseh umetnosti (prim. *Očrt*).

PRVI DEL
Realizem in literatura
– tradicija 19. stoletja

1

Obsegi pojma realizem

Pregled literarnovednih raziskav realizma in njihovo kritično ovrednotenje je podlaga za razumevanje zagat dosedanjih poskusov in odkrivanje priložnosti, ki se odpirajo za drugačno razumevanje realizma, ki pa je izpeljano šele v tretjem delu besedila.

Izjemno razširjena in ambivalentna raba izraza realizem je povod za pregled obstoječih pomenov te besede v različnih kontekstih. V ospredju bo pomensko območje realizma v literaturi.³

Beseda realizem etimološko izhaja iz latinske besede »res«, kar pomeni 'reč, stvar'. V nestrokovnih besedilih se pojavlja tudi tvorjenka *realističen*,

³ Ker je raziskovanje literarnega realizma področje, ki ga en raziskovalec tako rekoč ne more obvladati, je treba uvodoma naštetih raziskovalna podpodročja, ki se jim monografija ne bo posvečala, so pa seveda pomembna za razumevanje osrednje teme. Ne bo sistematično predstavila množice različnih pojavov in razmerij med njimi, ki so povezani s t. i. zgodovinskim realizmom 19. stoletja: socialistični realizem (20. stoletja), katoliški realizem, različni uveljavljeni neorealizmi iz obdobja po drugi svetovni vojni (italijanski, nemški, faktografski roman v Združenih državah) ter sodobnejši »realizmi« v literaturi, od katerih nekateri že nosijo to oznako (magični realizem Latinske Amerike, pa tudi Afrike itd.). Raziskovanje ne bo posvečeno vidikom literarne produkcije (npr. trivalne literature), recepcije (npr. spreminjanju kanona) in programatike. Možni so sociološki pristopi (mdr. pojem meščanskega realizma Fritza Martinija) in nacionalni in geopolitični raziskovalni vidiki (realizem v Franciji, Angliji, Rusiji itd.; realizem v nemškem jeziku, za katerega je treba upoštevati posebno zgodovino Švice, realizem v Avstriji in Avstro-Ogrski, zgodovino *Reichsgründunga*, obdobja, ko se Nemčija šele združi itd.). Obstaja tudi smer raziskovanj realizma, ki izhaja iz političnozgodovinskih dogodkov (revolucije po Evropi: pomarčna doba, *Gründerzeit*, nasprotje s politično literaturo predmarčevske dobe v nemških deželah; viktorijanska doba itd.). Posebno področje so raziskave žanrov, v katerih je realistična literatura nastajala (roman, kratka proza, drama in gledališče, problem poezije). Posebno podpoglavje bo posvečeno problematiki tipološke določitve realizma, vendar pa se razprava osredinja na zgodovinsko zamejen pojem. V okvirih pregleda povezav realizma z marksizmom bodo opredeljeni pojmi, kot so: *socialistični realizem*, *socialni realizem*, *kritični realizem*. *Objektivni realizem* bo omenjen v kontekstu pregleda pojmov, ki so sorodni pomen-skemu jedru relacije posnemanja. Problem psihološkega realizma ne bo posebej izpostavljen.

bralca (lastnega) dokončnega besedila in, tretjič, urednika kot posrednika med hotenjem, izraženem v dani literarni izjavi zunaj literarnotržnega sistema, in možnostmi njene vključitve v regulirano delovanje literarnega sistema. Uredniško vlogo v tem smislu opravlja tudi pesnica, ki zbere v svojem stanovanju krog prijateljev in jim besedila sama bere – gre samó za specifičen način objavljanja, ki je prav tako ločen od pisanja.¹⁸⁹ Pozicije subjekta v smislu Foucaultovega termina seveda ne ustrezajo fizičnim ljudem, kar je očitno v situaciji, ko so npr. založnica, urednica in avtorica ena in ista oseba. Druga in tretja vloga temeljita na branju rokopisa, ravno bralna konkretizacija pa je podlaga za odločitve. Tretja vloga – urednik – zamejuje konec priprav na objavo in je zato temelj objavljene knjige na ravni avtorstva (in zato tudi izjave v bahtinovskem smislu).

5.3 PROBLEM NOVOMEDIJSKEGA LITERARNEGA DELA KOT AVTORSKE IZJAVE – ESPEN J. AARSETH: KIBER- TEKST IN ERGODIČNA PERSPEKTIVA

Bahtinova hermenevtična misel omogoča specifičen raziskovalni pristop, identifikacijo avtorjev oz. potencialne avtorske konstelacije, ki je z vidika dialoškosti ključ za razumevanje izjave: literarnega dela, objavljene knjige ali novomedijskega (umetniškega) objekta. Raziskava išče »krivce«, odgovorne osebe, da bi zavarovala večglasje v objektu razumevalnega stika. Vendar ne brez kritičnega soočanja na ravni »spor-soglasje«.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Literarna improvizacija je seveda s tega vidika poseben problem, saj se vse tri dejavnosti združijo v istem trenutku. Pri tem se seveda ne poenotijo, ker so vsi trije vidiki – zapis, kritična bralna refleksija in aktivno »objavljanje« – upoštevani. Uredniški sestanek je seveda nekaj drugega, saj je usmerjen na vprašanja sozvočja konkretnega dela in trenutnega stanja konteksta objave (dialoški prehod med drugo in tretjo vlogo, vrednostnim premislekom o delu in zasnutkom strategije uspešne distribucije, ki bo šele povzročila dejanski odgovor, bralske reakcije, kakršne se pričakuje od literarnega dela).

¹⁹⁰ Bahtinova dikcija je seveda drugačna. Ohranil se je osnutek z naslovom *K filozofskim osnovam humanističnih ved* (1940–43), na podlagi katerega je nastal Bahtinov zadnji spis *K metodologiji humanističnih ved* (Bahtin, *Estetika* 352). »Stvar, ki je oropana lastne neodtujljive in neuporabne notranjosti, je lahko samo predmet praktičnega zanimanja. Druga skrajnost – misel o Bogu v navzočnosti Boga, dialog, prošnja, molitev. Nujnost svobodnega samorazkritja osebnosti.«

Dandanes že klasični avtor Espen J. Aarseth v svoji monografiji *Kibertekst: Pogledi na ergodično literaturo* (1997) posveti pozornost posebnemu vidiku izdelave literarne izjave, ki zgoraj obravnavani problem javnega objavljanja preslika v samo zasnovo literarnega dela. Pomembno je, da s tem splošni vidiki vključevanja literarnega izdelka v sistem literature ostanejo enako relevantni in jih je treba ločevati od Aarsethove kibertekstualne perspektive, čeprav so z njo prepleteni, npr. v primeru kolaborativnega spletnega literarnega projekta.

Aarseth v naslovu uvede dva termina, kibertekst in ergodično literaturo. Pojem kiberteksta izvira iz kibernetike, vede, ki matematično opisuje in konstruira modele za strukturo in funkcijo dinamičnih sistemov z lastnostmi, kot so krmiljenje, obdelava in shranjevanje informacij, prilagajanje, samoorganizacija, samoreprodukcija in strateško delovanje. Kibernetika se ne omejuje na računalniško podprto komunikacijo, ampak vključuje tako organske kot anorganske sisteme. Široko razumevanje področja je za Aarsetha pomembno, ker pojave kibertekstualnosti umesti že v obdobje pred nastopom računalnikov. Avtor našteje več primerov neračunalniških kibertekstov od antičnega kitajskega orakeljskega besedila *Yi jing* (tudi *Knjiga premen*) do npr. Raymonda Queneauja in njegove knjižice *Sto tisoč milijard pesmi* (*Cent mille milliards de poèmes*, 1961), kjer so strani prerezane vodoravno med vrsticami soneta, da lahko listamo posamezne vrstice in različno kombiniramo verze. Drugi poudarek – poleg tistega na delovanju medija v obliki raziskovanja kibernetičnih sistemov, npr. delovanja postopkov povratne zanke – je razširitev področja recepcijske estetike prek njenih klasičnih meja. Aarsethov uporabnik kiberteksta se bistveno razlikuje od bralca recepcijske teorije.

Izvedba dela njihovega bralca v celoti poteka v njegovi glavi, medtem ko se uporabnik kiberteksta udeležuje tudi v ekstranoematičnem smislu. Bralac bo med kibertekstualnim procesom povzročil semiotično sekvenco in to selektivno premikanje je delo fizične konstrukcije, ki je različni koncepti »branjanje« ne upoštevajo. (1)

Pojem ergodičnega je prevzet iz fizike in je nastal iz združitve pojmov »dejanje« (ἔργον) in »pot« (ὁδός). V ospredju Aarsethove pozornosti je torej uporabnično ali uporabnikovo aktivno in zavestno ustvarjanje lastne trajektorije skozi potencialni nabor ergodičnega literarnega dela. Vse to po pravilih, ki so eksplicitno vpisana v ergodično delo kot kibernetični »tekstualni stroj«, ki ni »trivialen«, kot to privzema tradicionalna recepcijska estetika, ko predpostavlja, da zapis, ki ga z branjem konkretiziramo, načeloma ostaja vseskozi enak. Seveda je za določitev pojma ergodično nujen tudi premislek o neergodični literaturi; v tej bralkin oz. bralčev sprehod skozi delo ne zahteva zavestnih

odločitev, ki bi vplivale na materialnost jezikovnega substrata, na podlagi katerega potem steče hermenevitični proces branja.

Aarsethova pojma kibertekst in ergodična literatura se osredotočata na dva komplementarna poudarka: slednja na – kot jo Aarseth imenuje – »teleološko« orientacijo teksta, tj. na načine, na katere branje »dokonča« tekst, kibertekstualnost pa poudarja različne samomanipulativne postopke besedil. Predpona »kiber-« v zloženki kibertekstualnost nakazuje, da je tekst tekstualni stroj (textual machine), ki ga Aarseth shematično predstavi s trikotno shemo elementov: operater (tj. človek), jezikovni znak (verbal sign) in medij: »[T]ekst vidimo kot 'stroj' – ne metaforično, ampak kot mehanično napravo za izdelavo in potrošnje verbalnih znakov« (21). Posebnost kibertekstualne perspektive je samostojen poudarek na »mediju« kot elementu triade. Fizična pojavnost literarnega substrata, ki ga beremo, v primerih ergodične literature namreč ni fiksirana, temveč je spremenljiva.¹⁹¹ Dopolnjujoča in spreminjajoča *intervencija* v materialnost literarnega dela je pri Aarsethu zato striktno ločena od *interpretacije*, da bi se pri tem razkril bistveni aspekt ergodične intervencije v literarno delo.

Za Aarsetha je kibertekst »perspektiva na vse oblike besedilnosti« (18). Ni poseben literarni žanr, ampak »perspektiva, ki jo uporabljam za opis in raziskovanje komunikacijskih strategij dinamičnih besedil« (5). Pogled na tekst kot izjavo v Bahtinovem pomenu odpre možnost raziskave, kdo govori oz. kateri dejavniki so povzročili izjavo ter kako v njej delujejo. Šele na podlagi tega jo je mogoče razumeti kot »samorazkritje osebnosti« – ene ali več. Zato Aarseth raziskuje konkretne komunikacijske mehanizme (potencialno vseh) besedil in pomene, ki jih ti mehanizmi dodajajo delom.

Aarseth v produkcijo ergodičnega teksta pritegne bralca-uporabnika. Ta seveda ni enak piscu, ki sedi pred praznim listom papirja, saj ima pred sabo že obstoječ del besedila. »[E]rgodični tekst lahko definiramo kot tistega, ki ima od štirih uporabniških funkcij – poleg obvezne interpretativne funkcije – vsaj še eno« (65). Omenjene tri dodatne funkcije za uporabnika poleg samega razumevanja teksta so: raziskovalna (explorative), sestavljalna oz. preoblikovalna (configurative) in tektonična (textonic). V nasprotju z ingardnovskim branjem statičnega materialnega substrata tiste funkcije, ki so za ergodičnost konstitutivne, v navedenem

¹⁹¹ Tudi knjiga je specifičen nosilec, ki lahko tematizira lastno materialnost na ravni branja. Aarseth omenja poleg mehanskih rešitev, kot je Queneaujeva, npr. roman Milorada Pavića *Predeo slikan čajem* (1988), kjer bralec izbira zaporedje poglavij, pa tudi žanr knjige umetnika kot subverzijo medija knjige ter primer povečane pozornosti, posvečene »materialnosti« literature: »Lep primer medijske kontrole je Vikram Seth, ki je prilagodil stavke na zadnji strani romana *A Suitable Boy* (1993) v indijski izdaji, da je besedilo teklo do dna strani. Njegovi bralci naj ne bi vedeli, da so dokončali knjigo, dokler ne obrnejo zadnje strani« (Aarseth 164).

zaporedju vedno bolj posegajo v materialnost nosilca jezikovnih znakov: raziskovanje, preoblikovanje, tekstonična funkcija (kot najgloblji poseg v delovanje kiberteksta označuje uporabnikovo delno »pisanje« – oz. dopisovanje – teksta).

Tekst je za Aarsetha predmet, ki je namenjen posredovanju verbalne informacije. To so nizi znakov, ki obstajajo na dveh ravneh: kibertekst sestavljajo tekstoni (texton), nizi znakov, ki obstajajo v tekstu kot potencialno prebrani, ter funkcije prečenja (traversal function, modes of traversal), na podlagi obojega pa nastajajo skriptoni (scripton), nizi, ki se prikazujejo bralcu in na podlagi katerih zares steče bralno dejanje (62).¹⁹² Bralec tako lahko npr. raziskovalno izbira med potmi (prek povezav skozi vozlišča hiperteksta realizira statične skriptone),¹⁹³ nato sestavlja nove celote na podlagi obstoječih tekstonov (skriptoni se spreminjajo, tekstoni ostajajo isti) ali, kot največji poseg, trajno dodaja tako tekstone kot funkcije prečenja za izdelavo skriptonov. Na zadnji stopnji – ko pride do dodajanja funkcij prečenja – je uporabnik v bolj ali manj podobni vlogi kot avtor ergodičnega besedila, saj posega v sam mehanizem tekstualnega stroja, ne le v njegove »vsebine«, tj. nabor elementov (64).¹⁹⁴

Ključno je potemtakem vprašanje, kdo izbira in odloča, kaj bo prebrano in konkretizirano v bralnem doživljanju. Iz Aarsethových analiz v knjigi *Kibertekst* je mogoče izpeljati dva fundamentalno različna sistema literarne komunikacije, različna tipa tekstualnih strojev (18, 22), ki se oba razlikujeta od komunikacijske sheme običajnega branja knjige.

5.3.1 *Prvi tip kiberteksta: tekst kot igra*¹⁹⁵

Prvi tip kiberteksta oz. teksta z ergodičnimi sestavinami se pokaže skozi analizo del *Adventure* Williama Crowtherja in Dona Woodsa (*Pustolovščina*,

¹⁹² Npr. soneti iz Queneaujevega dela vsebujejo 140 tekstonov (štirinajst vrstic, vsaka vsebuje deset možnih verzov) in 10¹⁴ sonetnih skriptonov, ki jih omenja naslov *Sto tisoč milijard pesmi*, prim. spletno simulacijo dela <http://www.bevrowe.info/Queneau/QueneauRandom_v5.html> (9. 10. 2018).

¹⁹³ Gre torej za raziskovalno funkcijo ergodičnega besedila, glej zgoraj.

¹⁹⁴ Potemtakem vsebuje »arhiv« dela tako tekstone kot funkcije prečenja, oboje pa postavlja na isto teoretsko raven, kar problematizira tradicionalno pojmovno dvojico vsebine in forme (v tem primeru bi bili analogni formalni ravni besedila npr. algoritmi za prikazovanje besedilnih enot iz arhiva). O vprašanju arhivskosti prim. 7. pogl.

¹⁹⁵ Kot je implicitno določeno v drugem tipu kiberteksta (obravnavanem v nadaljevanju), kjer več oseb koordinirano sodeluje pri nastajanju besedila, je tukaj mišljena igra za enega igralca, ki kot hazarder igra »proti« dinamičnemu tekstu.

1976),¹⁹⁶ ki je primer žanra tekstnih pustolovskih iger (*textual adventure games*, tudi *adventures*),¹⁹⁷ in *Deadline (Rok, 1982)* Marka Blancka, interaktivne tekstne detektivke. Obe deli sledita podobni temeljni komunikacijski shemi. Tekstne pustolovščine, ki so jih konec osemdesetih izpodrinile grafične dvodimenzionalne in nato tridimenzionalne različice, postavijo uporabnika (pogosto) v vlogo glavne osebe, ki s svojimi akcijami, tj. besedilnimi ukazi, žene zgodbo igre naprej. Pri tem mora rešiti mnoge uganke in premostiti najrazličnejše prepreke. Ta oblika komunikacije je za Aarsetha uporabna tudi za razlago *hipertekstnih pripovedi*, besedil, ki se berejo v zaporedju uporabniško izbranih povezav; uporabniško razumevanje konstrukcije besedilne konstelacije in izbiranje zaporedja pa je dejavno tudi pri branju vizualne poezije, npr. ko obstaja dvom, kateri del besedila prebrati najprej – bralec (se) igra z besedilom.

Branje-igranje poteka z izmenjevanjem replik: uporabnik vnese svoj tekst in igra odgovori. *Deadline* se začne takole (znak »« označuje vnose uporabnice).

South Lawn

You are on a wide lawn just north of the entrance to the Robner estate. Directly north at the end of a pebbled path is the Robner house, flanked to the northeast and northwest by vast expanse of well-kept lawn. Beyond the house can be seen the lakefront.

>go north

Front Path

You are standing at the Robner's front door, which is closed.

You can walk around the house from here to the east and west. To the south is a rolling lawn which leads to the entrance of the estate.

>enter

The front door is closed.

>unlock door

It doesn't seem to work

>¹⁹⁸

¹⁹⁶ <http://en.wikipedia.org/wiki/Colossal_Cave_Adventure> (9. 10. 2018).

¹⁹⁷ Za zgodnejšo tekstno pustolovščino z zemljevidom velja *Hunt the Wumpus* (Gregory Yob, omenjena 1973), pomembna za vzpostavitev žanra je *Adventure*, ki doda opise prostorov, po katerih se igralec giblje. Prva slovenska tekstna pustolovščina je *Kontrabant* Žige Turka in Matveža Kmeta (Radio Študent, 1984), narejena za računalnik Sinclair ZX Spectrum in izdana kot zvočni posnetek zapisa programa na kaseti, prim. <<http://retrospec.sgn.net/users/tomcat/yu/ZX/TextAdv/Html/Kontrabant.php>> (9. 10. 2018).

¹⁹⁸ »Južni travnik / Si na širokem travniku severno od vhoda na posestvo Robner. Naravnost proti severu, na koncu potke iz kamenčkov je hiša Robnerjevih, ki jo severovzhodno in severozahodno obdaja širok urejen travnik. Za hišo se vidi obala jezera // > pojdi sever« itn. Zadnji dve izmenjavi sta del situacije, ko ta uporabnica ne more vstopiti v hišo in mora poiskati rešitev (npr. ključ itd.).

Aarsethov pristop temelji na zaporedju dveh struktur človeškega izkustva, igre in pripovedi:

dialektika med iskanjem in najdenjem [je] tipična za igre na splošno. Paraporija – epifanija [osrednji figuri retorike hiperteksta] torej ni struktura naracije, ampak vzpostavlja bolj temeljno plast človeškega izkustva, iz katere se spletajo pripovedi. (92)

Komunikacijsko shemo tekstne pustolovščine Aarseth oblikuje kot integracijo principov igre na eni strani in naratološke strukture komunikacijskih ravni na osi: avtor → pripovedovalec → fiktivni poslušalec → bralec na drugi. Njegova shema je sestavljena takole (127).

Dejanski ustvarjalec	Implicitni ustvarjalec	Spletkar	Implicitni uporabnik	Dejanski uporabnik
			Tarča spletke	
		Glas ¹⁹⁹		
			Lutka ²⁰⁰	

Potek komunikacije je izrazito kompleksen, saj se sinhrono prepletata branje in igranje. Omenjeno shemo je mogoče preoblikovati prek Bahtinove hermenevtike, kjer je razumevanje točka stika z izjavo drugega. Branje torej poteka skozi rekonstrukcijo avtorskega stališča, seveda kot vidika same izjave. Oseba v vlogi bralec-uporabnik skuša potemtakem rekonstruirati (dejansko) avtorico oz. avtorja v vzvratni smeri.

Levi stolpec v naslednji shemi našteje subjektne pozicije, ki potencialno (kot socialno-zgodovinsko pretežno stabilne) obstajajo pred razumevanjem, na desni pa so našteje ravni komunikacije, ki gradijo druga na drugi od leve proti desni. Pomembno je ločevanje med branjem in igranjem, pri Aarsethu manj eksplicitno tematizirana pa ostaja raven razumevajoče refleksije izbora prav te in ne kake druge igre (111–28). Kurzivna polja poudarjajo interakcijo med branjem (vrstica »bralec«), igranjem (vrstica »igralec igre«) in »dojemanjem« (Flusser) ergodičnega mehanizma (vrstica »ergodični bralec«).

¹⁹⁹ »Glas igre«. Prikazana besedila, ki odgovarjajo na uporabnikove vnose; npr. v navedku: »The front door is closed.«

²⁰⁰ Danes je uveljavljena oznaka za osebo v igri-zgodbi, ki jo upravlja uporabnik, avatar.

Dialoška eksistenca (pozicije subjekta)	Točke materialnega stika z izjavo	Dialoški proces razumevanja (od leve proti desni predstavljeni glas izgublja svoj ideološki potencial in postaja pasivni objekt)		
Bralec	skriptoni	literarno-estetski doživljaj (Ingarden)		/
	implicitni bralec – implicitni avtor: interpretacija (vzajemni vpliv besedila in bralca)	aktivni glasovi (pripovedo- valci)	glasovi kot objekti (brez moči prepričevanja)	
	<i>kibertekst</i> »kaznuje« tmezo (Barthes) ²⁰¹	<i>avatar</i> (utelešenje bralca) kot lik v pripovedi	<i>pasivna podoba</i> <i>avatarja</i> (popredmeteni bralec)	
Igralec igre	- skriptoni igre - dokumentacija: funkcija prečenja, tekstoni	<i>igralni doživljaj</i>		
	<i>implicitni igravec</i> – implicitni ustvarjalec igre: igranje (uporabnikova akcija, možnost neuspeha)	<i>tarča spletke –</i> <i>spletkar</i>	<i>spletka</i> (<i>intrigue</i>)	<i>ergodični</i> <i>dnevnik</i>
		<i>razumevanje</i> <i>igre</i> ²⁰²	<i>strateška akcija</i> (<i>pogajanje s</i> <i>spletkarjem prek</i> <i>glasu igre</i> ²⁰³ <i>in</i> <i>avatarja</i>)	<i>zaporedje stanj</i> <i>igre (delni uspeh</i> <i>ali neuspeh,</i> <i>»izpolnitev</i> <i>blepenja po</i> <i>sklenjenosti«</i> ²⁰⁴)
Ergodični bralec	algoritmi igre – programer	kritični premiselek ideologije igre	/	
	nepredvideno »emergentno vedenje«, šum, avtor-kiborg, tehnoimaginacija (Flusser)			

Navedena shema preinterpretira Aarsethovo teorijo žanra tekstne pustolovščine s perspektive ergodičnega branja-igranja, torej z vidika recepcije.

²⁰¹ Tmeza je za Rolanda Barthesa »figura« branja, torej nastaja v branju. Če bralec preskoči dele teksta, potem ne napreduje po ergodičnem besedilu kot igri, saj igra zahteva strogo upoštevanje pravil (Aarseth 127). Prim. spodaj.

²⁰² Lahko pride do težnje po »personifikaciji« igre kot sistema, ki stoji igralcu nasproti. Spletkar (intrigant) je za Aarsetha »emergentna, imanentna pozicija« (120, 140).

²⁰³ Izraz glas ni uporabljen v smislu Bahtinove personalistične rabe.

²⁰⁴ (Douglas 172 v Aarseth 92)

Recepcija je razumljena prek Bahtinovega dialoškega modela. Ergodično besedilo bralec-uporabnik dojema na več ravneh, ki pa niso zaporedne, ampak vzporedne. Res je, da z igranjem in udejanjanjem ergodičnega dnevnika (ergodic log) nastaja nekaj podobnega statičnemu besedilu v knjižni obliki. Vendar pa se je ravno zaradi simultanosti doživljanja tekstne pustolovščine treba upreti temu, da bi literarnoestetski doživljanje, torej bralno konkretizacijo, ki šele izdelava to, kar literatura je, torej predstave, vzbujene z verbalnimi znaki, postavili za zgolj nadgradnjo postopkov igranja igre.²⁰⁵ Izraz »dnevnik« (»log-book«, kot primarno ladijski dnevnik ali dnevnik letenja)²⁰⁶ poudarja faktografskost seznama preteklih akcij, katerih doživljanje se je zgodilo v preteklosti, sam zapis pa je tem doživljanjem podrejen. *Branje* skriptonov v resnici poteka vzporedno na dva načina: hkrati z namenom doživljanja zgodbe in kot del *igranja* igre. Zaradi uporabnikove zavestne nastrojenosti pa sta branje in igranje tudi ločena. Tretji vidik odnosa med branjem in igranjem je pojav, ko igranje vzvratno (kot zaporedje dogodkov) vstopa v pripoved, ki jo pozicija subjekta »bralec« bere – igralec tako tudi sam postane lik v pripovedi.

Ključen je vzvratni učinek simultane rabe istih skriptonov tako za branje kot za igranje igre. (Kurziva v gornji shemi poudarja vidike, v katerih igranje modificira model branja, kot ga literarna veda pozna iz statičnih tekstov.)

²⁰⁵ Na tem mestu se je treba spomniti, da mejne primere literarnih del raziskuje že Ingarden v *Literarni umetnini*, ko obravnava gledališče, film, pantomimo in znanstveno delo (Ingarden 369–83). Tradicionalni mejni primer literarnega učinkovanja je gledališče; kot plurimedialni diskurz opozarja na problematiko potencialne hibridizacije medmedijskega. Občinstvo si v gledališču priključuje v zavest kompleksne svetove pomenov, ki ustrezajo izgovorjenim replikam, obogatenim s parajezikovnimi znaki. Vse to pa že sega na rob literarnega umetniškega učinkovanja in prestopa mejo jezikovnega medija, denimo v smer umetnosti gledališke igre in vizualnega jezika scenskih elementov, kostumov in rekvizitov. Oseba zunaj dramske situacije, npr. epizirajoči rezoner, pa v vlogi pripovedovalca vseeno učinkuje pretežno z literarnimi izraznimi sredstvi. Ingarden to situacijo opiše. »Tako v nekem gledališkem delu predstavljalno funkcijo deloma prevzema element [realni predmeti, ki opravljajo posnemovalsko funkcijo, in igra igralcev], ki v čisto literarnem delu sploh ni navzoč. Samo tam, kjer gre za predmete in dogajanja, o katerih se samo pripoveduje in poroča in ki se nahajajo oz. dogajajo 'zunaj' odra, je način njihovega predstavljanja in pojavnega oblikovanja vesokoz enak kot v čisto literarnem delu« (373–4). Ingarden sklene z ugotovitvijo, da je gledališko delo mogoče prištevati »k literarnim delom, čeprav ne k čisto literarnim«, in sicer kot »mejni primer« na poti k slikarskim delom (374–5). Polifono harmonijo vrednostnih kvalitete, razodetje metafizičnih kvalitete ter v literarni vedi obširno komentirane *quasi*-sodbe kot indice umetniškosti najdemo tako v gledaliških delih kot v čisto literarnih (374, 424). S tega vidika je raba termina »literarnoestetski doživljanje« za bralne vidike kibertekstov vsekakor na mestu.

²⁰⁶ To se, zanimivo, sklada z etimologijo kibernetike in navigacije (pri uporabniških vmesnikih), ki se prav tako povezuje z morskimi plovbo.

Aarseth na tem mestu za ilustracijo razlike med ergodičnim branjem in ergodičnim uporabi koncept »tmesis« (τμήσις), kot ga na specifičen način razume Roland Barthes v knjigi *Užitek v tekstu* (*Le plaisir du texte*, 1973).

[Tudi n]ajbolj klasična pripoved (Zolajev, Balzacov, Dickensov ali Tolstojev roman) [ima] v sebi neke vrste oslajeno tmezo: intenzivnost branja se spreminja; [...] ne spoštuje *integritete* teksta; sólo poželenje po spoznavanju nas žene, da preletimo ali preskočimo določene odlomke (ki jih imamo za »dolgočasne«). [...] Tmeza [je] vir ali podoba užitka [...]; ne nastane v samih jezikovnih strukturah, ampak šele v trenutku njihove konzumacije; avtor tega ne more predvideti: saj ne želi²⁰⁷ pisati *tega, kar ne bomo brali*. (*Užitek* 108–9)

V primeru branja skriptonov hkrati z namenom, da bi prebrali zgodbo, kot tudi, da bi igrali igro, možnost uživaškega branja, ki preskakuje dele besedila, ni več na voljo, saj je nujno natančno prebrati vse prikazane odlomke besedila, da bi se igra uspešno nadaljevala in zgodba pripovedi postopoma razkrivala. Tekst kot igra »kaznuje tmezo« (Aarseth 46). Aarseth je s tem stališčem odločilno spodkopal osrednjo teoretsko tradicijo raziskovanja novomedijske literature, ki ugotavlja sozvočje med strukturalizmom in naratologijo na eni strani in shemo delovanja novomedijske literature na drugi.²⁰⁸ Tipični primer je delo *Hipetekst: Zbliževanje sodobne kritične teorije in tehnike* Georgea P. Landowa (*Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*, 1991; *Hypertext 2.0*, 1997; *Hypertext 3.0*, 2006). Landow kasnejše Aarsethove skriptone, izdelke tekstnega stroja, poimenuje z Barthesovim pojmom »leksija« (fr. *lexie*). Aarseth nasprotno poudarja, da je Barthesovo leksijo treba razumeti kot artefakt branja, ki nastane na podlagi branja materializiranih znakov, torej skriptonov.²⁰⁹ Leksija je »enota branja«, ki je arbitrarna – Barthes jo v *S/Z* (1970) definira kot kratek izrez, fragment iz besedila, ki se stika s sosednjimi²¹⁰ in ki mora imeti največ tri ali štiri pomena (Barthes, *S/Z* 13). Leksije so uporabljene z namenom »ozvezditi besedilo« (poglavje z definicijo nosi naslov *Le texte étoilé*). Argument proti izrazu leksija je torej

²⁰⁷ V izvorniku »ne more želeti« (*Le plaisir* 20–1); v nasprotju s hipertekstnim avtorjem, ki želi pisati, tisto, tj. potencialne besedilne rekombinacije, od katerih vseh ne bomo brali.

²⁰⁸ Aarseth govori o terminu »hypertext community«, ki razume hipertekst kot utelešenje teorije teksta (Jay David Bolter, Stuart Moulthrop). Ta razkol še vedno ni odpravljen, kot sklicujoč se na Aarsethov *Cybertext* poudari Lev Manovič v *Softver prevzame vodstvo* (verzija iz 2008, 58–9); Manovič tukaj posebej ostro napada tudi pojem »remediacije« iz knjige Bolterja in Richarda Grusina *Remediation: Understanding New Media* (2000).

²⁰⁹ <<http://fagerjord.no/blog/archive/hypertext/nodesnot.html>> (10. 10. 2018).

²¹⁰ Za teorijo dinamičnih besedil neustrezna razpostavitev po principu linearne kontigvitete.

enak kot v primeru tmeze, gre za figuro branja, ki je zunaj ergodičnega dogajanja kiberteksta.

Primer, ki nazorno pokaže temeljno zmoto, ki spremlja nekritično približevanje teorij novomedijske literature, posebej hiperteksta in – v literarni različici – hipertekstnega pripovedništva (hyperfiction) klasični naratologiji, je Aarsethova analiza hiperfikcije Michaela Joycea *Afternoon: A Story* (*Popoldne: Zgodba*, 1990).²¹¹ Primer je pomenljiv, saj *Afternoon* programatično vzpostavlja povezavo z modernističnim romanom, npr. romani Jamesa Joycea, vendar pa drugačne zakonitosti hipertekstne besedilnosti to povezavo premeščajo. Prva stran-vozišče (node) projekta z naslovom »a hypertext« je takšna:

This story is created with STORYSPACE, a hypertext program which is both an author's tool and a reader's medium.

* You move through the text by pressing the Return key to go from one section to another (i.e., "turn pages"); and you click the Back arrow (on the bar below) to go back ("page back");

or

* You double-click on certain words to follow other lines of the story. Window titles often confirm words which yield.

The story exists at several levels and changes according to decisions you make. A text you have seen previously may be followed by something new, according to a choice you make or already have made during any given reading.²¹²

Hiperstran z naslovom »no 1.«, št. 1 ali, morda, nihče (no one). (Vse besede so hiperpovezave.)

I rather enjoy the blankness, the succeeding fumes like glass slides in a lantern show.

I walk briskly. Nothing touches me. I know why you would not want to know.²¹³

²¹¹ Spletna rekonstrukcija je dosegljiva na naslovu <<http://www.wwnorton.com/college/english/pmaf/hypertext/aft>> (10. 10. 2018 deluje v brskalniku Internet Explorer z Java 8).

²¹² »Ta zgodba je nastala s STORYSPACE, hipertekstnim programom, ki je hkrati orodje avtorja in medij za bralca. // * Skozi tekst se premikaš tako, da pritisneš Enter za prehod iz enega razdelka v drugega ('listaš')« itn. Začetne strani Joyceovega hiperteksta so seveda metapripovedne, vsebujejo predvsem navodila za branje. Za izkušnjo dela je potrebno obiskati navedeno spletišče s spletno verzijo dela.

²¹³ Pravzaprav mi je vsëc praznota, zaporedje dimov kot steklene sliëice magiëne svetilke. // Hitro hodim. Nië se me ne dotakne. Vem, zakaj ti ne bi hotel vedeti.

Aarseth nariše tri sheme, ki ustrezajo trem modelom komunikacije: klasični pripovedi (classical narrative),

Avtor	Pripovedovalec	Poslušalec ²¹⁴	Bralec
-------	----------------	---------------------------	--------

modernistični pripovedi (modernist fiction)

Avtor	Pripovedovalec	Poslušalec	Bralec
-------	----------------	------------	--------

in primeru *Afternoon*,²¹⁵ kjer poudari drugačno diskontinuiranost komunikacije (93).

Avtor	Pripovedovalec	Poslušalec	Bralec
-------	----------------	------------	--------

Razliko med modernističnim modelom pripovedi in hipertekstom je mogoče pojasniti podobno kot vprašanje o tmezi v ergodičnem besedilu. Bistvena je razlika med ravnimi besedila, med enotami branja ter doživljanja literature na eni strani in enotami materialnega substrata na drugi. Poseben problem je v tem kontekstu tudi dejstvo, da Barthes tmezo prisoja klasičnim pripovedim, pri tem cilja na realistične, kot kažejo prej navedeni primeri, ne pa modernističnim.

Prav to drugo *prizadevno* (v dobesednem pomenu) branje [brez tmeze kot preskakovanja delov besedila] ustreza sodobnemu tekstu, tekstu-omejitvi. Berite počasi, preberite neki Zolajev roman *v celoti*, knjigo boste nehote odložili;²¹⁶ berite kakšen sodoben tekst hitro, in ta tekst bo postal nejasen, zavrnil vam bo užitek: želite, da se nekaj zgodi, a se ne zgodi nič; kajti *to, kar se zgodi jeziku, se ne zgodi diskurzu* (*Užitek* 110).

Če se pusti ob strani Barthesovo stališče, ki je raziskovalcem realistične literature praviloma tuje, je videti, da že modernistično besedilo zahteva natančno branje brez tmeze (»aristokratsko« branje, kot ga v nadaljevanju imenuje Barthes). Sicer omenja tmetično branje Prousta, ki pa je vendarle drugačno

²¹⁴ Implicitni poslušalec, ki stoji pripovedovalcu nasproti na eni od komunikacijskih ravnih literature. Implicitni bralec kot vidik dela je rezultanta refrakcije vseh implicitnih poslušalcev.

²¹⁵ *Afternoon* se od osnovnega modela hiperteksta, ki ga sestavljajo povezave in vozlišča (links, nodes), razlikuje po pogojnih povezavah, ki se odprejo, šele ko so izpolnjeni posebni pogoji, npr. po tem, ko je bralec že srečal določen skripton, ter po nevidnih povezavah (običajno so povezave označene, na spletu, npr. tipično v modri barvi in podčrtano; Michael Joyce za nevidne hipertekstne povezave uporabi bolj poetičen izraz, »words which yield«).

²¹⁶ Izvirnik: da vam bo padla iz rok (*Le plaisir* 23).

od branja realistov in naturalistov ter trivialnih avtorjev, ker tmeza preskakuje vsakič druge odlomke, kar naj bi bilo, najbrž, v sozvočju s tokom asociacij kot enim od kompozicijskih principov Proustovih romanov (109).

Aarseth razlaga razliko med modernistično komunikacijo in hiper-tekstno s primerom romanov Samuela Becketta: »pogosto obstaja razdalja med pripovedovalcem in poslušalcem, monološki tok besed, za katerega se zdi, da ne doseže dovtetnega bralca« (92). Pojav, ki ga zareza – glej shemo – v primeru modernističnega romana določa, je »pomenska dvoumnost« (semantic ambiguity).²¹⁷ Ta se razlikuje od »spremenljivega izraza« (variable expression) v hiperpripovedi *Afternoon*; podlaga te razlike je razmerje med linearnim in nelinearnim besedilom (Aarseth 3). Ergodično besedilo samo je nedvoumno, ni pa niti v oblasti avtorja niti bralca, ki sta od njega ločena. Nepovezanosti pripovedovalca in implicitnega poslušalca v tej situaciji nareč ni smiselno predpostaviti, če želimo razumeti besedilo. (Seveda tudi delo tipa »*Afternoon*« ne more doseči avtonomije, ki bi ga odrešila odvisnosti, npr. od bralnega dejanja.)

Ozadje Aarsethovega pristopa je misel, da teorija iger ponuja ustrežnejši pogled na kibertekstualnost kot teorija pripovedi in teksta strukturalističnih in poststrukturalističnih tradicij. Pogosto uporabljene označbe teksta kot »labirinta«, »igre«, »možnosti izgubiti se v njem« ipd. v naratoloških razpravah (tipičen primer tega pristopa je seveda Barthes) so vedno metaforične.

Problem teh silovitih metafor, ko učinkujejo na kritikovo perspektivo in razsojanje, je, da omogočajo sistematično napačno predstavo o odnosu med pripovednim besedilom in bralcem; prostorskodinamično zmoto, kjer teksta ne dojemamo kot predstavitev nekega sveta, ampak kot ta svet nasploh (Aarseth 4).

Barthes sam teh težav seveda nima, ker se ne ukvarja z dinamičnimi teksti, ampak v *S/Z* npr. z realističnim linearnim in statičnim besedilom. S perspektive kibertekstualnosti je situacija kompleksnejša.

Bralec kiberteksta *je* igralec, hazarder; kibertekst *je* svet igre ali igra-svet; *je* mogoče raziskovati, se izgubiti, odkrivati skrivne poti v teh besedilih, ne metaforično, ampak prek topoloških struktur besedilnega stroja. Ne gre za razliko med igrami in literaturo, ampak med igrami in pripovedmi. (Aarseth 4–5)

Kibertekst je potemtakem prostor *navigacije*, ne pa interpretacijskega soočanja. Navigacija je po Aarsethovem mnenju bolj temeljna kot interpretacija v obliki doživljajskega ponotranjenja. Bralna raven potemtakem sledi igralni udeležbi v »igri-svetu«.

²¹⁷ Aarseth to poveže tudi z Iserjevimi praznimi mesti (111).

Žanra, kot sta tekstna pustolovska igra (z »generično spletko«) ter hipertekst z »aporetično topologijo« (158), vnašata v dialoški stik človeka z izjavo razkol med dvema nivojema. Če v modernističnem romanu bralca alienira lingvistično proizveden učinek, pa v hipertekstu dostop do besedila ovira tekstni mehanizem, ki *ne deluje na ravni jezika*. Pojavi se spacialnost na ravni logične – in ne metaforične – strukture komunikacije.²¹⁸ »Topologija« igre je povezana s pripovednim *nadzorom* (narrative control), aktivnim upravljanjem, ki zahteva ergodično raven uporabnikovega udejstvovanja, katerega rezultati so dvojni: specifična intimnost s tekstom ter občutek prisile (3–4, 57). Bralec se venomer zaveda poti, ki jih ni izbral, glasov, ki niso bili slišani. V hipertekstu pisec hiperteksta načrtuje bralčevo izkušanje prek aporij, ki predstavljajo zaprte poti napredovanja (dobesedno »brezpotja«), in epifanij oz. razkritij, ko bralec odkrije nov, še ne viden skripton. V pustolovski igri igralca zaustavljajo uganke (dvojnost »mystery« – »solution«), katerih rešitev pelje v smeri k vedno večjemu poznavanju ustvarjalčeve izjave (78, 124). Aarseth pritegne v prostorski princip branja tudi vizualno poezijo kot obliko kiberteksta, kjer bralec na podlagi kodiranja v likovnem jeziku izbere, v kakšnem zaporedju bo bral verze – primer so *Kaligrami* (*Calligrammes*, 1913–1916) Guillaumea Apollinairea.²¹⁹

Povzetek interpretacije Aarsethovega modela ergodične intrige v tekstni pustolovščini v zgoraj navedeni shemi pokaže še en pri Aarsethu manj eksplisitno tematiziran vidik. Za razločitev in teoretično dojetje obeh doživljajev – literarnega in igralnega – je nujna tretja raven, t. i. »ergodični bralec« kot bralec-igralec igre, v dimenziji, ki ni niti branje niti igranje. Na tej ravni se prejemnik kiberteksta razumevajoč opredeljuje do konkretne igre ter dejstva igre nasploh. Tudi na tem mestu se odprejo vprašanja avtorstva. Morda še bolj nazorno. Avtor, Aarsethov »dejanski ustvarjalec«, je obenem ustvarjalec igre, ki pa mora predvidevati tudi raznotere situacije, ki lahko nastanejo ob njenem poteku. Implicitni romanopisec stopi ob bok implicitnemu konstruktorju igre. (S tega vidika se potencialno razpre tudi vzvratni pogled, možnost

²¹⁸ David Link poveže hipertekst in pustolovščino z retorično tradicijo mnemotehnike ali umetnosti spomina (nem. Mnemonik, angl. art of memory), kot tradicije rabe prostorov in predmetov v njih, da bi si govornik zapomnil govor (prim. Yates).

²¹⁹ Aarseth opredeli razliko med lingvistično in igralno plastjo komunikacije še skozi dve zanimivi formulaciji. »[P]omen se trudoma izdeluje prek kiborške [v pomenu povezave organskih in anorganskih procesov v upravljanju tekstnega stroja] dejavnosti pisanja,« kar se razlikuje od metaforične formulacije o nezmožnosti popolne komunikacije (55, 57). In drugič: »Predlagati, da je bralec bralec-avtor, pomeni zanikati, da je vrzel med tema dvema pozicijama večja kot kdaj koli. Če obstaja zadovoljstvo [v branju hiperpripovedi itd.] to pomeni le, da je potencialni bralec [*would-be reader*, uporabnik kot igralec] uspel postati bralec-bralec, tudi v pomenu branja. Bralskost se je znova vzpostavila, ne pa preseгла« (94).

refleksije implikacij izbire literarne komunikacije nasploh kot specifičnega medija izraza.)²²⁰ V primeru umetniške izjave se tudi ta segment pomena ne more izmakniti celoti, za katero je avtor odgovoren, vendar pa je v tem primeru celota delno – in zaradi narave iger v specifični obliki – izven izjavljalčeve kontrole (na to opozarja nenavadna združitev celic vsebine in točke stika v spodnji vrstici tabele »ergodični bralec«).²²¹

Kompleksna prepletanost igre in pripovedi ter stroge omejitve, kar se tiče uporabnikove t. i. tekstonične intervencije – uporabnikove možnosti pri spreminjanju dela niso primerljive z avtorjevimi –, dajejo vtis, da se v zakulisju medijsko večplastne umetniške izjave skriva en sam avtor. Bralec-uporabnik je zgolj pripuščen v svet literarne igre ustvarjalca kot kompleksne izjave,²²² ki ga razumevanje v smislu Bahtinove teorije rekonstruira in nanj odgovori. Uporabnik ali uporabnica igra, bere in kritično presoja način, kako tekstualni stroj izdeluje prikazane odlomke besedila. Svoje volje pa vseeno ne more uveljaviti, saj v primeru, da vneseni ukaz preseže meje sistema, sistem pretrga t. i. »ergodično pogodbo« in se vrne v avtoritarni pripovedni način komunikacije (Aarseth 121).

Zgledna tarča spletke je z drugimi besedami dobra lutka [torej igralec, ki se ne prepušča (preveč) svobodni improvizaciji, ampak sledi navodilom glasu igre], kar nakazuje, da spletkar [interaktivne detektivke] *Roka* ni avtonomni vladar simuliranega sveta, ampak neke vrste prevarant in hipokrit, staromodni avtor preoblečen v najnovejše tehnične rešitve. (121–2)

5.3.2 *Drugi tip kiberteksta: urejeno sodelovanje pri nastajanju literarnega teksta*

Drugi tip komunikacije prek tekstualnega stroja opiše Aarseth ob analizi t. i. »večuporabniških ječ« (Multi-User Dungeon, MUD) kot oblike več-

²²⁰ Na tem mestu izpeljava sledi predvsem razširitvi literarnega, kar pa zgolj začasno odlaga splošni medijskokritični pogled.

²²¹ Poseben pogled na to problematiko podaja Vilém Flusser, ki bo obravnavan v nadaljevanju.

²²² V okvirih Bahtinove teorije je vsaka izjava zaradi dialogiziranosti tako ali tako kompleksna.

Odgovarjanje na vprašanje realizma (Povzetek)

Obseg in tematska razgibanost monografije zahtevata pregleden povzetek njenih ugotovitev. Izhodiščni koncept, pretresti *aktualnost* realističnega diskurza v literarni in novomedijski umetnosti, vsebuje vsaj tri osrednje sestavine, od katerih je realizem glavna. Realistični diskurz – v pomenu velikih romanov in dramatik 19. stoletja – je bil do nedavnega v sodobni literarni vedi potisnjen nekoliko na obrobje, medtem ko sta veljala romantika in modernizem (s postmodernizmom) za teoretsko zanimivejši področji. Namen besedila je torej ovrednotiti realizem, indic v prid smiselnosti takšnega poskusa pa je, da je realizem najstarejše literarno obdobje (oz. gibanje, ki ga je mogoče zgodovinsko in geografsko zamejiti), ki še vedno obstaja vzporedno s kasnejšimi pojavi, kot so nova romantika, simbolizem, modernizem, postmodernizem itd. Raziskava ni pokazala na možnost, da bi se splošno sprejeti dogodek, ki označuje začetek realizma v literaturi, zamenjal z drugim – objava Stendhalovega romana leta 1830 še vedno označuje začetek realizma. Zgodovinska zamejitev začetka realizma je razlog, da razprava ni mogla uporabiti izraza v tipološkem pomenu besede (namen poglavja o tipologijah je bil pregled tega vprašanja, na podlagi katerega je mogoče jasno ločiti zgodovinski pojem od nadzgodovinskega).

Specifična interdisciplinarna zasnova razprave potisne v ospredje konstrukcijo modela realizma, ki izhaja iz literarnega realizma 19. stoletja, dodana pa mu je potencialna aktualnost v 20. in 21. stoletju. Začetek raziskave, ki se osredotoča na pregled realizma 19. stoletja, temelji na arbitrarni izbiri, ki je posledica raziskovalčevih kompetenc in izhodiščnega uvida. Smiselnost te izbire se utemeljuje šele retrospektivno, tj. iz rezultata razprave. Tudi nadaljnji potek raziskave je povezan z avtorjevo biografijo, ki vključuje dejavnost

na področju novomedijske umetnosti in novomedijskega oblikovanja. Razprava je zasnovana pravzaprav kot »(realistična) pot« – metoda – ki v obliki enosmerne hermenevtičnega premikanja teče od izhodišča, stika literature in realizma v obliki neproblematičnega predmeta raziskovanja, naprej k bolj avtorskim komparativističnim pristopom.⁶²⁴ V uvodoma navedeni trikotni shemi naslednjo postajo zaseda raziskava problematičnega stika med literaturo in novomedijsko umetnostjo (kot jo definira Manovič). Interdisciplinarnost je splošen problem sodobne humanistike, ki mu je posvečene vedno več pozornosti, npr. v okvirih digitalne humanistike. Drugi del raziskave išče teoretski model, ki bi zajel heterogeno polje novomedijske umetnosti, kar je aktualen problem, ki sam po sebi ni povezan z realizmom (četudi se razpravljanje o realizmu pojavlja mdr. pri Manoviču ob »sintetičnem realizmu«). Tretji del raziskave ponudi Geppertov model realizma kot potencialni odgovor na aktualni problem novomedijske umetnosti. Geppertove izpeljave, ki temeljijo na analizah realističnih romanov 19. stoletja, so uporabljene v novem kontekstu, kot odgovor na problem jezika novih medijev, ki pa je soroden problemu, ki je mdr. vzrok za realistično pripovedništvo 19. stoletja. Rezultat, ki ga tretji del razprave ponuja, je v resnici Geppertova teorija sama, tj. realistični model odgovora na krizo. Potek razprave torej začinja pri neproblematičnem realizmu 19. stoletja, nadaljuje prek realističnih vprašanj v »polemiki o ekspresionizmu« okoli leta 1930 in še kasnejših Solženicinovih del ter Geppertovih obravnjav postmodernizma v odnosu do Raabejevih del, da pride na koncu do »nepopolne indukcije«, tj. krhkega predloga potencialnega novomedijskega realizma.

S tega vidika je odgovor, kaj je realizem v aktualni obliki, odprt in zaprt. Zaprt, ker je Geppertova teorija jasna in prepričljiva, odprt pa zato, ker ni dokazan prek empiričnega pregleda samih literarnih ter novomedijskih ali t. i. postmedijskih del. Takšna pregleda sta nalogi nadaljnjih raziskav in bi po obsegu močno presegli okvire te raziskave. Povezava novih medijev in realističnega diskurza v literarni obliki ne sledi neposrednim zvezam med poetološkimi koncepti in teorijami obeh področij, ampak izvira iz skupnega problemskega sklopa, na katerega oba pojava odgovarjata z umetniško in neumetniško prakso (meje umetnosti so prestopali npr. tako literarni realisti 19. stoletja kot sodobni kreativci na področju načrtovanja komunikacij). Raziskava predlaga možnost »kopiranja« nekega problemskega jedra – in odgovora nanj –, kot to modernist Kafka v dnevniškem zapisu z dne

⁶²⁴ Razprava programatično razširja komparativistiko na obseg t. i. primerjalne umetnostne vede, seveda vseskozi upoštevajoč omejitve, ki jih interdisciplinarni pristopi nujno postavljajo.

8. 10. 1917 razume ob svojem odnosu do Dickensovih realističnih del, in sicer da so »čisto posnemanje Dickensa« (glatte Dickens-Nachahmung). Zapiše: »Moj namen je bil, kot zdaj vidim, napisati Dickensov roman, le bolj bogato [...]«. To skupno problemsko polje razkrivata mdr. osrednji metodološki usmeritvi, ki določata to razpravo: teorija diskurza in Peirce-ova verzija pragmatizma. Mogoče je reči, da razprava zapolnjuje nekakšen manko v obstoječih teorijah, namreč specifično produktivnost realističnih odgovorov na totalno krizo – ta v radikalnem pomenu ne more postati predmet reprezentacije in raziskave; problematičnost reprezentacije je tako rekoč sinonim za problem nesemiotične obdelave informacij v računalništvu kot obliko nekakšnega računalniškega antidiskurza.

Besedilo je razdeljeno na tri dele, ki smiselno delijo zaporedje osmih poglavij. Tridelnost je razložena v trikotni shemi iz uvoda.⁶²⁵ V nadaljevanju so strnjeno povzeta posamezna poglavja.

Prvo poglavje nosi naslov *Obsegi pojma realizem*. V njem so najprej našteje rabe te besede tako izven znanstvenih disciplin in ved kot tudi njihova raba v vlogi tehničnih izrazov v raziskavah. Namen tega dela je propedeutičen, predstavi različna pomenska področja, ki so relevantna za kasnejše izpeljave – začrtani so obrisi problematike sholastičnega realizma in omejnjeni problemi pragmatike. To so teme, ki se kasneje v besedilu vračajo v najrazličnejših kombinacijah. Predstavljen je tudi zgodnji historiat pojma realizem v literaturi, ki je empirična podlaga historične zamejitve realizma. Podpoglavje se podrobneje posveti študiji Josepha Petra Sterna, ki raziskuje realizem na meji med literarno in zunajliterarno komunikacijo. Stern najde potencialne za določitev realizma v samem izrazu, vendar pa je njegova razlaga realizma preširoka, saj ni omejena z letnico 1830. Sternova teorija, ki temelji na filozofiji Ludwiga Wittgensteina, prinese za raziskavo pomembni ugotovitvi, ki se izkažeta za par realističnih aksiomov: nedeljivost dejanskosti in personalistično razumevanje posameznih pojavov. Realistična podoba dejanskosti je torej nepretrgana izmenjava, ki poteka med ljudmi.

Drugo poglavje, *Vprašanje posnemanja*, se dotakne tradicij raziskovanja realizma. Tako kot prvo, je osredotočeno na literaturo, ni pa omejeno z literaturo kot medijem glede osrednjih ugotovitev. Poglavje sestavljata dve

⁶²⁵ Trije deli – (zgodovinsko) izhodišče, (obstoječi) problem, (aktualistični) rezultat – seveda spominjajo na dialektiko teze, antiteze in sinteze. Razprava je s tega vidika dialektična, vendar pa se dialektično gibanje s tretjo stopnjo diskurza ne zaključí, ampak prevede v nov začetek.

glavni podpoglavji, od katerih prvo predstavi splošni vzorec povezanosti realizma in mimetičnosti, drugo pa problematiko poglobi na primeru marksistične verzije teorije realizma kot posnemanja dejanskosti. Namen tega poglavja je podati odgovor na vkoreninjene predsodke o domnevni zvezi med realizmom in dejanskostjo, v kateri naj bi posredovala relacija ustrezanja oz. podobnosti. Ta vrsta razlag je danes dokončno presežena. Ob ilustraciji, zakaj iz posnemanja ni mogoče izpeljevati realizma, se pokaže temeljni problem tega besedila, namreč kako skonstruirati pojem realizma, ki ni več povezan s sliko dejanskega stanja in se dani neodvisni dejanskosti pravzaprav odreče. Drugo podpoglavje pokaže nehomogeno polje maksističnih teorij realizma in se posebej posveti Lukácsevi – najobširneje njegovi pozni analizi Solženicinovih del, ki omogoča vzvratni pogled na stalinistični socialistični realizem. Ob upoštevanju »ekspresionistične polemike« s konca tridesetih ter nekaterih kasnejših teorij, ki jo osvetljujejo, se razkrije pat pozicija med Lukácsevo diskreditacijo Adornove gnoseološke pozicije (Lukácsevo stališče je pravzaprav podobno, kot ga predlaga foucaultovska arheologija) in Adornovo diskreditacijo Lukácsevega poetološkega modela kot praktičnih napotkov za umetniško produkcijo socialističnega realizma. Lukácseva kritika Adorna je pomenljiva za razmerje med realizmom in modernizmom ter avantgardami, ki se izkaže za problem (s katerim se podrobneje ukvarja sedmo poglavje). Krajši razdelek, ki je posvečen Brechtu, pokaže sodobni preboj iz teoretske osi Lukács–Adorno. (Tudi k Brechtovemu stališču se besedilo vrne v sedmem poglavju ob pregledu teorij Walterja Benjamina.) Tretje podpoglavje je posvečeno terminološkim ostankom tradicije raziskovanja realizma, ki domnevno »imitira«, »konkretizira« ali ustvarja »iluzijo« »objektivne« dejanskosti.

Tretje poglavje nosi naslov *Realizem kot (literarno)tipološki pojem*, obravnava tipologije in duhovno zgodovino Janka Kosa ter razvoj realizma pri Erichu Auerbachu. Namen tega poglavja je, podobno kot v drugem poglavju, natančneje razdelati koncept realizma, in sicer tako, da se jasno opiše t. i. tipološki pomen izraza realizem v literarni in drugih umetnostnih vedah. To besedilo ne konstruira aktualnosti realizma v tipološkem pomenu besede, vendar pa zaradi tega tipološki pomen ni nepomemben, saj se samodejno zapleta v programatično rabo izraza realizem – umetnostni programi in manifesti zahtevajo absolutno prepričljive aktualne pojme, ne pa nevtralno-formalističnih ugotovitev, ki nosijo pomen le v ozkih specializacijah posameznih disciplin ali v mejah (preteklih) časovnih obdobj. S tem v zvezi je vprašanje aktualnega pojma realizma, ki ga to besedilo zgodovinsko zamejuje le na začetku, konstrukcija konca aktualnosti realističnega diskurza pa bi bila pravzaprav

paradoks.⁶²⁶ Pregled duhovnozgodovinskega pojma realizma, kot ga je razvil Janko Kos, je seveda tema, ki se ji komparativistična obravnava tega področja v Sloveniji ne more izogniti. Drugo podpoglavje tretjega poglavja predstavi veliko Auerbachovo delo in načine, kako v njem obravnava realizem, pri tem pa je posebna pozornost posvečena pri nas manj znanemu literarnovednemu ter umetnostnozgodovinskemu pojmu »kreaturnost«.

Drugi del se začne s četrtem poglavjem: *Novomedijskost, postmedijskost, intermedijskost ...* Zaradi teoretskega brezpotja, v katerem se je znašlo raziskovanje realizma, se razprava obrne k novi temi, ki poglobi temeljna vprašanja odnosa človeka do dejanskosti, na podlagi katerih bo zgrajen nov koncept realizma. Spremembe v sodobnosti, ki jih povzročajo nove informacijske tehnologije, so hipotetično privzete kot alternativni kontekst, ki naj pokaže prej še skrite vidike realnosti in njenih možnih realizmov. Gre za metodološki trk literarnovedne metodologije in teorij (novih) medijev, ki pa je analiziran ob reprezentativnih hibridnih pojavih iz sodobnosti. V četrtem poglavju je največ pozornosti posvečene Manovičevemu terminu novi mediji, ki jih določa poseben jezik, pa tudi komunikacijski artefakt, t. i. novomedijski objekt. Termini, kot sta »digitalna« ali »elektronska« umetnost, so zavrtnjeni, ker digitalnost in elektronskost ne pojasnjujeta specifične obravnavanega predmeta in zvajata posebnosti novih oblik komunikacije zgolj na vsakokratni fizični nosilec in njegove značilnosti. Interaktivnost kot določilo je prav tako zavrtnjena, ker ni dovolj precizna, obstaja namreč več vrst interakcije, tj. vzajemnega delovanja. Peter Weibel je povezal polje novomedijskega z neoavangardno umetnostjo in njeno teorijo ter predlagal rabo pojma Rosalind Krauss »postmedijsko«. Weiblov predlog je precej bližje Manovičevemu jeziku novih medijev kot npr. pojem intermedijsko, ker je »postmedijsko stanje« konstitutivno povezano s tehniko. V drugem podpoglavju je obravnavano vprašanje večpredstavnosti. Predstavljen je mdr. vizualni element v literaturi, kar pa razkrije, da večpredstavnost ne more biti odločilna za nove medije, ki so seveda vedno (potencialno) multimedijski. Izraz intermedijska umetnost je obravnavan v kontekstu sodobne slovenske kulturne politike na tem področju.

Peto poglavje, ki nosi naslov *Kdo izjavlja – kdo izbira?*, razvija teoretski aparat, s katerim je mogoče teoretično zaobjeti novomedijsko ustvarjalnost, torej samo dejavnost novomedijske umetnice ali umetnika, ki gradi stroje za izdelavo umetniških izdelkov, situacij in storitev. Teorija dialoškiosti Mihaila Bahtina – orodje, ki je tako rekoč nastalo ob analizi realističnih romanov – je

⁶²⁶ Tudi Kos npr. svojo tipologijo le na začetku zameji z zgodovinskim nastankom razredne družbe.

prenesena na besedilne novomedijske projekte, ki se prek analize množice glasov, ki so združeni v posamezni novomedijski izjavi, razdelijo v dva temeljna tipa. (Tukaj je podrobneje predstavljena teorija kibertekstualnosti in ergodične literature Espena J. Aarsetha.) Prvi tip povezuje igro in besedilo, omejuje pa ga komunikacijsko srečanje kibernetkega sistema, npr. nekakšne narativne igre, in ene same uporabnice ali uporabnika, ki tekstno besedilno igro obenem bere in igra. Drugi tip vključuje več simultanih prejemnikov kiberteksta, ki vplivajo na pojavnost dela. Novomedijski objekt je zato komunikacijski sistem z uporabniki vred, ki sestavljajo t. i. digitalno skupnost. Skupnost v tem primeru pomeni obliko družbene enote, ki ima pravila obnašanja, različne uporabniške vloge itd. Obravnavan je uspešen literarni primer »večuporabniškega diskurza«, *Assoziations-Blaster* Alvara Freudeja in Dragana Espenschieda. Četrto podpoglavje se dotakne teoretičnih implikacij gradnje avtomatov, sistemov pravil, ki naj bi samostojno proizvajali literarna besedila. Zaradi bližine z znanostmi in tehniko je predstavljena teorija emergentnih lastnosti kot model za pojasnjevanje prehajanja med znanstvenimi disciplinami od najbolj fundamentalne fizike do znanosti o človeku, vendar pa emergentizem ne more podati sprejemljivega odgovora na vprašanja, ki jih zastavlja nenavadno obnašanje avtomatov. Nasprotno se zdi teorija tehnimaginacije Viléma Flusserja vedno bolj nenadomestljivo orodje, ker prizna slikam, ki jih ustvarja moderna tehnika, povsem samostojne značilnosti in jih nato tudi opiše. Ker stroj ne nastane iz nič, se Flusser obrne k avtorjem stroja in njihovem delu, ki lahko pojasni delovanje stroja. Gre za na videz samoumevno ugotovitev, ki pa je humanistika pravzaprav kar noče in noče sprejeti.⁶²⁷ Primera tehnimaginativnih razširitev človeške dejanskosti sta iskalnik *Google* in *Nacija – Kultura* Vuka Ćosića, »literarni« primer novega pojava, ki je posledica tehničnih rešitev. Načelno vprašanje, ali lahko stroji posežejo v polje semiotičnega, sklene poglavje. Opisan je teoretski premislek naprave *Poesie-Automat*, avtomata za poezijo, Hansa Magnusa Enzensbergerja. Sledeč teoretiku in umetniku Davidu Linku je odgovor na vprašanje o semiotični dimenziji obdelave podatkov načelno nikalen. Znakovno je domena človeka, to pa potrjuje izhodiščno tezo tega poglavja, da je treba raziskovati različne dejavnosti sodelavcev v tehnološko podprtih komunikacijskih sistemih.

Šesto poglavje nosi naslov: *Vprašanje literarnih oblik in žanrov v novih medijih*, obravnava primer slovenskega novomedijskega »soneta«. Ker so težave mehanične izdelave jezika načeloma nepremostljive, se pokaže, da ni

⁶²⁷ V zvezi s tem je poskus uvedbe nove discipline, tj. raziskav programja (software studies), pa tudi celotno dogajanje na področju digitalne humanistike

smiselno iskati povezav med realističnim romanom in npr. hiperpripovedjo ali pa kolaborativnim literarnim besedilom (ki ga npr. omogoča katera od digitalnih informacijskih tehnologij), samó zato, ker so na prvi pogled videti podobno (Aarsethove izpeljave pokažejo, da hiperpripovedi niso podobne niti modernističnim delom, prim. 5. poglavje). Prozni potek besedila je najbrž tudi vse, kar imajo realistični romani skupnega z zgodnjimi literarnimi poskusi na spletu ali, še prej, v hipertekstnih okoljih. Zato je bil izbran sonet, ki so ga slovenski novomedijski umetniki dejansko uporabili kot medbesedilno sestavino svojih novomedijskih del. Poleg že omenjenega dela Vuka Ćosića, sta obravnavana še projekta *Spam.sonnets* Tea Spillerja in *A tag cloud sonnet of my day (21 Jan 09)* Jake Železnikarja. Ekskurz predstavi sonetno »omejitev« v okvirih skupine matematikov in literatov Oulipo. Poglavje je potemtakem posvečeno ilustraciji stika med novomedijsko ustvarjalnostjo in literarno tradicijo, ki je očiten – ker gre za rabo soneta –, razprava pa opisuje konkretne načine, kako se literarnost kot prevladujoča ali delna sestavina umetniškega doživljaja (Ingarden) vključuje v delovanje posebnega jezika novih medijev in fenomenov, ki so utelešenja tehnoimaginacije. Drugo podpoglavje opiše jezikovni spletni projekt Sreča Dragana *Metamorfoza lingvistika*, ki deluje na še bolj temeljni ravni algoritmične večuporabniške manipulacije besed. Mogoče je reči, da gre za negativ literarne forme, namen obravnave tega primera pa je seveda ilustrativen – podlaga celotnega drugega dela raziskave je pravzaprav izbor relevantnih primerov, ki kažejo temeljne poteze novega področja, tj. področja novomedijskih projektov, v katerih prevladujejo literarni vidiki (oz. podpodročja v primeru novomedijskih sonetoidnih oblik).

Tretji del se začne s sedmim poglavjem, *Komunikacijski artefakt kot arhiv*. Predmeti v arhivih so praviloma iztrgani iz konteksta in zato »neučinkoviti«, izenačeni v svoji inertni ločenosti drug od drugega. To je situacija, ki jo ponuja sklep šestega poglavja, da se literarno besedilo razprši v »polje črk« (Weibel). Sedmo poglavje zato pregleda različne oblike teorij arhiva in praks arhiviranja (s poudarkom na umetnosti): Foucaultovo splošno diskurzivnoteoretsko metodo, tj. arheologijo vednosti, problemsko področje digitalnih arhivov, umetnostnozgodovinsko analizo »estetike arhiva« v historičnih avantgardah in neoavantgardah (Benjamin H. D. Buchloh), različne pristope umetnikov k arhivskim umetniškimi projektom (in na katere teoretike se običajno nanašajo) ter pogled na dejanskost kot arhiv (na mikro, pravzaprav nano ravni in na makro ravni). Sledita dva primera teorije realizma, ki sta povezana s fotografskimi arhivi (Allan Sekula) in z novomedijsko umetnostjo, ki gradi vmesnike za dostop do arhiva (Manovič). V sklepnem delu je predstavljena teorija alegorije Walterja Benjamina, ki nadaljuje razpravljanje o »ekspresionistični polemiki«. Hkrati gre

za pomembno pojasnilo v zvezi s teoretskimi pogledi na vplive sodobne tehnike na umetnost, katerih glavni predstavnik je prav Benjamin. Končno pa je teorija alegorije pravzaprav radikalizacija teorije urejanja arhiva fragmentov (ruševin). V sklepu je na primeru digitalnega videa *Rotas Axis Mundi* Sreča Dragana pokazana uporabnost Benjaminove teorije nemške baročne žaloigre 17. stoletja za razlago novomedijskih del. Na splošno je mogoče reči, da obstajajo stične točke med novomedijsko umetnostjo in Benjaminovo alegorijo, Manovičevo podatkovno zbirko in Aarsethovo ergodičnostjo (morda prek oblike raziskovanja vmesnikov) ter Flusserjevo tehnoimaginacijo, stik pa predstavljajo teorije arhiva. Vprašanje o smiselnosti povezovanja realistične umetnosti z novomedijsko teorijo v tem kontekstu še ne dobi odgovora. Rezultat sedmega poglavja je vizija dejanskosti kot – skrajno problematičnega – arhiva elementov, ki so iztrgani iz kontekstov. Iz tega bi lahko sledil realizem v obliki verisimilituda, torej umetniške estetizacije videzov dejanskosti. Obenem jih je treba urediti, osmisлити, to pomeni, da je treba najti gonilo, ki bo poganjalo urejanje in ga usmerjalo. To vlogo bo v osmem poglavju prevzel realizem kot diskurzivna logika, ki ga Hans Vilmar Geppert izpelje iz kanoničnih del historičnega literarnega realizma.

Osmo poglavje, *Peirceov filozofski pragmatizem in realistični diskurz Hansa Vilmarja Gepperta*, uvodoma predstavi vizijo dejanskosti v krizi, kot se kaže pri številnih avtorjih. Kriza je razumljena kot kriza dojemanja dejanskosti, ki se prek izkušnje dezorientacije spremeni v osamosvojen »prevarantske« znake. Taka kriza ne more biti predmet reprezentacije – niti teoretske obravnave –, saj je problem reprezentacija sama. Kriza je potemtakem sestavni del sklepanja, ki žene mišljenje v delovanje. S tega vidika kriza, ki se izkaže za izhodišče realističnega diskurza, ni podobna danes popularnim predstavam o prekernosti, ki skušajo krizo obrniti v svoj prid, ne da bi se tehnično soočile s konkretnimi težavami (krizo samo). Pragmatizem Charlesa S. Peircea je semiotika, ki je smiselna le v krizi. Geppert v monografiji *Realistična pot* uporabi Peirceov pragmatizem kot model realistične logike. Pomembno je, da pragmatizem za osnovni element raziskave predlaga sodbo, to pa pragmatizem razlikuje od teorij diskurza, ki raziskujejo izjave, ki se prek odnosov prepletajo v diskurze.⁶²⁸ Pomembna se zdi Geppertova ugotovitev, da sta realizem in pragmatizem sočasna vzporedna pojava, ki, v okvirih njegovega modela, pravzaprav podajata enak odgovor na dejanskost. Peirceov pragmatizem (to ne velja za

⁶²⁸ Metodološki prehod med teorijo diskurza in logiko pragmatizma bi lahko ponujal priložnost za razumevanje razmerja med Spletom 2.0, ki v komunikacijo pritegne vse udeležence interneta, ter Spletom 3.0, ki spletnim podatkom doda avtomatiziran sistem, ki ureja podatke prek sklepanja (<<http://www.w3.org/2001/sw>>, 4. 3. 2019).

vse oblike pragmatizma) je realistična semiotika. V osmem poglavju je torej predstavljena realistična semiotika ter njene meje do naturalizma, »estetike moderne«, postmodernizma, Geppert pa opiše tudi t. i. pozni realizem kot radikalizacijo realizma. Ob koncu razprave je nakazanih nekaj možnosti, ki jih Geppertov pristop ponuja, vendar presegajo meje te razprave.

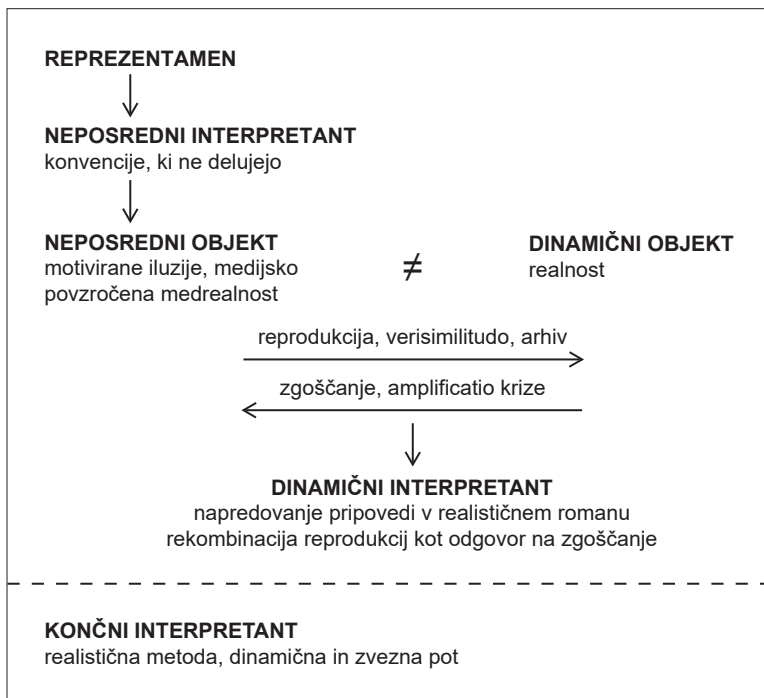
Geppertova realistična semiotika, teorija, ki jo je razprava odkrila in se z njo v vseh bistvenih vidikih strinja, gre na kratko takole.⁶²⁹ Peirceov šeststopenjski model znaka Geppert prevede v model realizma kot »poti«: neposredni interpretant so konvencije, ki povzročajo neposredni objekt, tj. »motivirane iluzije«, medijsko povzročeno »medrealnost«, ki v krizi, ker ne učinkuje, kot bi morala, povzroči zgoščanje konvencij. Dinamični objekt ustreza (realistični romaneskni) pripovedi kot aktualnemu interpretantu, ki ga sestavljajo neposredni interpretanti s svojimi neposrednimi objekti, vendar v eksperimentalnih rekombinacijah; končni interpretant je metoda sama, tj. realizem, ki je nujno dinamična pot, ne pa npr. statična prostorska konstelacija. Dodatne (kasnejše) Peirceove delitve znaka omogočijo podrobnejši opis realističnega diskurza. Realistični znaki so praviloma sinznaki (singularni reprezentameni), konkretno obstoječe singularne replike legiznakov (kod) – realizem porablja in izčrpa kode, tj. neposredne interpretante. Realizma ni mogoče kodirati, ker ne proizvajajo legiznakov: legiznak *in potentia* – urejenost singularnosti v obliki arhiva, ki zavrača kolonizacijo elementov – je t. i. retrosemioza. Za realistični slog so značilni indeksi, ki nastajajo na podlagi stika med znakom in objektom označevanja. Indeks postane znak, če je interpretiran kot znak, to pa pomeni, da mora biti reprezentamen presenetljiv (saj indeks ni odvisen niti od pojavnosti reprezentamena niti od interpretanta). Če ni presenetljiv, predmet ni znak. Simboli (sistematične razlage objektov) v krizi »degenerirajo« v ikone (krizne podobe), indeksi pa zavzamejo vlogo »vektorjev pozornosti«⁶³⁰ po površini ikonične razpršitve simbolnega. Značilna pojava sta meto-

⁶²⁹ Nekaj kritičnih opazk je povezanih z Geppertovim razumevanjem modernizma: besedilo opozori tudi na novejšo raziskavo mrež, ki razlikujejo med naključno mrežo in brezlestvičnim oz. brezstopenjskim omrežjem (*scale-free network*), ki opisuje empirično preverljive načine, kako se mreže obnašajo.

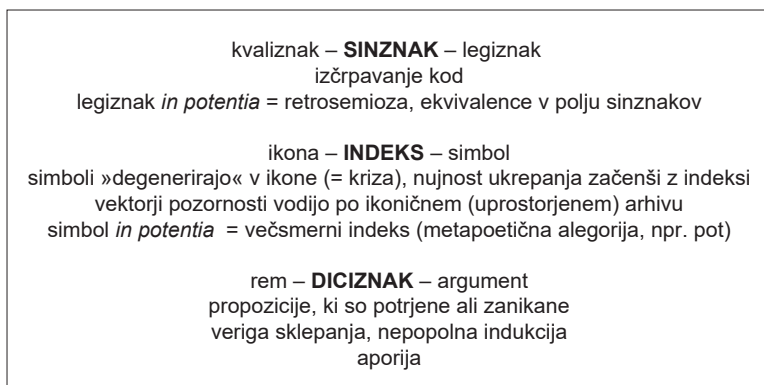
⁶³⁰ Formulacija »vektorji pozornosti« zbuja mnoge možnosti za razumevanje na področju novomedijske umetnosti, vendar je potrebna previdnost. Računalniška žica, tipičen element nešteti novomedijskih instalacij, je indeksikalna, ker po njej dejansko tečejo informacije. Vendar pa, če žica postane metafora nekega drugega pomena, če npr. izgubi svojo funkcionalnost, postane »degeneriran« indeks – pravzaprav indeks, razumljen kot simbol, ki degenerira na eno semiotično raven nižje v kvaziindeks, ki pa je pravzaprav ikonična podoba krize. Ker je končna podoba ikonična, je kriza, z marsikističnimi besedami rečeno, fetišizirana.

nimizacija metafor in »realistični mediji« (npr. sistemski znak, kot je denar, postane znak konkretne situacije). Realističen je potek sveta, ne pa njegov (ikonični krizni) odsev. Realističnega simbola ni, mogoč je simbol *in potentia* kot urejen pluralno usmerjeni indeks. Urejenost je ikonična, vendar se nahaja na metapoetični ravni, kot metapoetična alegorija, od katerih je Geppertov glavni primer pot. Realizem je umetnost interpretanta, zato je najpomembnejši odnos realističnega znaka do (končnega/neposrednega) interpretanta. Realizem sestavljajo trditve, ki jih je mogoče potrditi ali zanikati. Realistični mediji so trditve o realno eksistirajočem, aktualistične propozicije. Diczniaki so del kontinuitete sodb. Realistični argument je t. i. nepopolna indukcija. Pozni realizem sicer redno zadeva ob aporije, brezpotja, vendar v okvirih meja realistične poti.

Realizem je pri Geppertu – in v tem besedilu – razumljen kot *logica utens* (uporabljena logika), kar je tudi rezultat te razprave. Podan je predlog aktualnega realizma na zelo splošni ravni, ki pa ostaja spodbuda za nadaljnje raziskovanje bodisi literature, umetnosti nad razlikovanjem med posameznimi mediji ali pa za pristope s transumetniške perspektive. Peirceova semiotika oz. njegov pragmaticizem je eden glavnih virov sodobne znanstvene metodologije (teorija raziskovanja), ki jo določa struktura pragmatične maksime kot miselnega eksperimenta.

Peirceov šeststopenjski model znaka in realistični diskurz Hansa Vilmarja Gepperta.

Geppertova teorija literarnega realizma in Peirceove razdelitve znaka iz 1903.

Literatura

10. *Mednarodni festival računalniških umetnosti/10th International Festival of Computer Arts, Maribor, Ljubljana, Gradec, Zagreb, 11.–15. 5. 2004.* Narvika Bovcon, Jože Slaček, Aleš Vaupotič, ur. Ljubljana: ArtNetLab, Maribor: MKC Maribor, 2004. 27. 10. 2018 <<http://black.fri.uni-lj.si/riiii/files/tiskovine/10mfru-katalog.pdf>>.
11. *Mednarodni festival računalniških umetnosti/11th International Festival of Computer Arts, Maribor, Ljubljana, Koper, Gradec, Zagreb, 10.–13. 5. 2005.* Narvika Bovcon, Aleš Vaupotič, ur. Ljubljana: ArtNetLab, Maribor: MKC Maribor, 2005. 27. 10. 2018 <<http://black.fri.uni-lj.si/riiii/files/tiskovine/11mfru-katalog.pdf>>.
- Aarseth, Espen J. *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1997.
- Aesthetics and Politics: Ernst Bloch, Georg Lukács, Bertolt Brecht, Walter Benjamin, Theodor Adorno.* London: NLB/Verso, 1977.
- Adorno, Theodor W. *Beleške o literaturi.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1999.
- Adorno, Theodor W. in Max Horkheimer. *Dialektika razsvetljenstva.* Ljubljana: Studia humanitatis, 2002.
- Agamben, Giorgio. *Homo sacer.* Ljubljana: Študentska založba, 2004.
- Agosti, Hector. »Defensa del Realismo.« *Documents of Modern Literary Realism.* Becker, George J., ur. Princeton: 1963.
- Die algorithmische Revolution.* Kustosi Peter Weibel in Dominika Szope, Katrin Kaschadt, Margit Rosen, Sabine Himmelsbach. Karlsruhe: ZKM, 2004. 9. 1. 2019 <<http://www01.zkm.de/algorithmische-revolution>>.
- Anderson, Chris. *Dolgi rep.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 2009.
- Andrews, Julia F. *Painters and Politics in the People's Republic of China, 1949–1979.* Berkeley: University of California Press, 1994. 9. 1. 2019 <<http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft6w1007nt>>.
- Ankersmit, F. R. *History and Topology: The Rise and Fall of Metaphor.* Berkeley: University of California Press, 1994. 9. 1. 2019 <<http://ark.cdlib.org/ark:/13030/kt9k4016d3>>.
- »Anton Semyonovich Makarenko.« *Encyclopedia Britannica 2009 Online.* 5. 4. 2009 <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/359137/Anton-Semyonovich-Makarenko>>.
- Apel, Karl-Otto. *Transformationen der Philosophie.* Frankfurt na Majni, 1976.
- The Archive.* Merewether, Charles, ur. London: Whitechapel, Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2006.

- Archivologie: Theorien des Archivs in Wissenschaft, Medien und Künsten.* Knut Ebeling in Stephan Günzel, ur. Berlin: Kulturverlag Kadmos, 2009.
- Ascott, Roy. »The Construction of Change.« *Cambridge Opinion* 41 (1964): 37–42.
- Ponatis v *The New Media Reader*. 128–32.
- Asholt, Wolfgang. »Deux retours au réalisme? Les récits de François Bon et les romans de Michel Houellebecq et de Frédéric Beigbeder.« *Lendemains. Der zeitgenössische französische Roman* 27.3–4 (2002): 42–55.
- Atkin, Albert. »Peirce's Theory of Signs.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/peirce-semiotics>>.
- Auerbach, Erich. *Mimesis: Prikazana resničnost v zahodni kulturi*. Ljubljana: LUD Literatura, 1998.
- Aust, Hugo. *Literatur der Realismus: 3., überarbeitete und aktualisierte Auflage*. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler, 2000.
- Bahtin in humanistične vede/Bakhtin and the Humanities: Zbornik prispevkov z mednarodnega simpozija v Ljubljani, 19.–21. oktobra 1995*. Miha Javornik et al., ur. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997. Slovenski prevodi nekaterih tekstov v *Primerjalna književnost* 19.2 (1996).
- Bahtin, Mihail M. *Estetika in humanistične vede*. Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnost, 1999.
- Bahtin, Mihail (Vološinov, Valentin Nikolajevič). *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit, 1980.
- *Problemi poetike Dostojevskog*. Beograd: Nolit, 1967.
- *Stvaralaštvo Fransa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*. Beograd: Nolit, 1973.
- *Teorija romana: Izbrane razprave*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.
- Barker-Plummer, David. »Turing Machines.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2010/entries/turing-machine>>.
- Baldick, Chris. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1990.
- Baltzly, Dirk. »Stoicism.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2010/entries/stoicism>>.
- Barabási, Albert-László, Réka Albert. »Emergence of scaling in random networks.« *cond-mat/9910332* (1999). 9. 1. 2019 <<http://arxiv.org/abs/cond-mat/9910332>>.
- Barthes, Roland. *Camera lucida*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1992.
- »L'Effet du Réel.« *Communications* 11 (1968): 84–9.
- *Fragments ljubzenskega diskurza*. Ljubljana: Založba / *cf., 2002.
- *Le Plaisir du texte*. Paris: Éditions de Seuil, 1973. Prevod *Užitek v tekstu; Variacije o pisavi*. Ljubljana: Študentska založba, 2013.
- *S/Z*. New York: Hill and Wang, 1974.
- Battelle, John. *Iskanje*. Ljubljana: Pasadena, 2010. *Search: How Google and Its Rivals Rewrote the Rules of Business and Transformed Our Culture*. Penguin, 2006.

- Beigbeder, Frédéric. *L'Amour dure trois ans*. Paris: Gallimard, 2009. *Ljubezen traja tri leta*. Marko Trobevšek, prev. Ljubljana: Modrijan, 2010.
- »La chronique de Frédéric Beigbeder: La dure condition de romancier réaliste.« 1. 11. 2009. 10. 1. 2019 <http://www.lexpress.fr/culture/livre/la-dure-condition-de-romancier-realiste_815981.html>.
- Benjamin, Walter. *Izbrani spisi*. Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnost, 1998.
- »Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit (Dritte Fassung).« *Gesammelte Schriften*. Bd. 1. Frankfurt na Majni: Suhrkamp, 1991. 471–508.
- »Über den Begriff der Geschichte.« 1940. 9. 1. 2019 <<http://www.mxks.de/files/phil/Benjamin.GeschichtsThesen.html>>.
- *Ursprung des deutschen Trauerspiels*. ¹1928. *Gesammelte Schriften*. Bd. 1. Frankfurt na Majni: Suhrkamp, 1991. 203–430. Prevod *The Origin of German Tragic Drama*. London, Brooklyn, NY: Verso, 2009.
- Berend, C. A. »The Advent of German Poetic Realism.« *Formen realistischer Erzählkunst: Festschrift für Charlotte Jolles*. Nottingham: 1979. 14–23.
- Biletzki, Anat in Anat Matar. »Ludwig Wittgenstein.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/wittgenstein/>>.
- Bjørn Andersen, Szusanna. »The Young György Lukács and Dostoevsky.« *Dostoevsky Studies* 8 (1987): 188–98. 9. 1. 2019 <<http://sites.utoronto.ca/tsq/DS/08/187.shtml>>.
- Bolter, Jay David in Richard Grusin. *Remediation: Understanding New Media*. The MIT Press, 2000.
- Bonitzer, Pascal. *Slepo polje*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1985.
- Borgerhoff, E. B. O. »*Réalisme* and Kindered Words: Their Use as Terms of Literary Criticism in the First Half of the Nineteenth Century.« *PMLA* 53 (1938): 837–43.
- Borshukov, George, Dan Píponi, Oystein Larsen, J. P. Lewis, Christina Tempelaar-Lietz. »Universal Capture – Image-based Facial Animation for 'The Matrix Reloaded.'« *SIGGRAPH 2003 Sketches and Applications Program*.
- Borstner, Bojan. *Problemi realizma*. Maribor: Akademsko založba Katedra: 1995.
- Bourriaud, Nicolas. *Relacijska estetika; Postprodukcija*. Ljubljana: Maska 2007.
- Bovcon, Narvika. *Umetnost v svetu pametnih strojev: Novomedijska umetnost Sreča Dragana, Jake Železnikarja in Marka Peljhana*. Ljubljana: Akademija za likovno umetnost in oblikovanje, 2009. 9. 1. 2019 <<http://usps.bovcon.com>>.
- Brandist, Craig. »Bakhtin Circle.« *Internet Encyclopedia of Philosophy*. 9. 1. 2019 <<http://www.iep.utm.edu/b/bakhtin.htm>>.
- Brandt, Jochen. *Frédéric Beigbeders gesellschaftskritischer Roman 99 francs: Gemeinsamkeiten mit Michel Houellebecq bezüglich Weltsicht, Selbstverständnis als Autor und Realismus*, 2007. 10. 1. 2019 <<http://www.grin.com/e-book/69819/frederic-beigbeders-gesellschaftskritischer-roman-99-francs-gemeinsamkeiten>>.
- Brecht, Bertolt. *Über Realismus*. Frankfurt na Majni: Suhrkamp, 1971.
- Brier, Søren. »Cybersemiotics: An Evolutionary World View Going Beyond Entropy and Information into the Question of Meaning.« *Entropy* 12.8 (2010): 1902–1920.

- Brin, Sergey in Lawrence Page. »The Anatomy of a Large-Scale Hypertextual Web Search Engine.« 1998. 9. 1. 2019 <<http://infolab.stanford.edu/~backrub/google.html>>.
- Broodthaers: *Writings, Interviews Photographs*. Benjamin H. D. Buchloh, ur. The MIT Press, 1988.
- Bruhn, Mathias. »Aby Warburg (1866–1929). The Survival of an Idea.« 10. 2. 2019 <<http://www.educ.fc.ul.pt/hyper/resources/mbruhn>>.
- Buchloh, Benjamin H. D. »Gerhard Richters Atlas. Das Archiv der Anomie.« *Gerhard Richter Vol. II*. Bonn: Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 1993. Prevod »Gerhard Richter's 'Atlas'. The Anomic Archive.« *October* 88 (pomlad 1999): 117–145. Ponatis *The Archive*. 85–102.
- »Warburgs Vorbild? Das Ende der Collage/Fotomontage im Nachkriegseuropa.« *Deep Storage. Arsenal der Erinnerung. Sammeln, Speichern, Archivieren in der Kunst*. Ingrid Schaffner et al., ur. München, New York: Prestel, 1997. 50–60. Ponatis *Archivologie*. 233–52. Prevod »Warburg's Paragon? The End of Collage and Photomontage in Postwar Europe.« *Deep Storage. Collecting, Storing and Archiving in Art*. München: 1998.
- Burch, Robert. »Charles Sanders Peirce.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<http://plato.stanford.edu/entries/peirce>>.
- Burckhardt, Martin. »Von milchweigernden Ammen, subversiven Kanninchen und anderen Naturwidrigkeiten (it's art, stupid!).« *Im Buchstabenfeld*. 117–30.
- Cazden, Norman. »Towards a Theory of Realism in Music.« *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 10.2 (1952): 135–51.
- de Certeau, Michel. *L'invention du quotidien, tome 1: Arts de faire*. Paris: 1980.
- Charles Dickens: A Critical Anthology*. Stephen Wall, ur. Penguin Books, 1970.
- The Commens Dictionary of Peirce's Terms*. Mats Bergman in Sami Paavola, ur. 2003. 9. 1. 2019 <<http://www.commens.org/dictionary>>.
- O'Connor, Timothy in Hong Yu Wong. »Emergent Properties.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2009/entries/properties-emergent>>.
- Cooke, Lynne. »Gerhard Richter: Atlas.« *Dia Art Foundation*. 9. 1. 2019 <<http://web.archive.org/web/20061003114850/http://www.diaart.org/exhibs/richter/atlas/essay.html>>.
- (Crystal) Kristal, Devid. *Enciklopedijski rečnik modene lingvistike*. Beograd: Nolit, 1988.
- Cuddon, J. A. in C. E. Preston (pregledal). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London: Penguin Books, ⁴1998.
- Cultural History after Foucault*. John Neubauer in Jürgen Wertheimer, ur. *Arcadia* 33.1 (1998) in 33.2 (1998).
- CyberArts 2004: International Compendium Prix Ars Electronica 2004*. Hannes Leopoldsleder, Christine Schöpf in Gerfried Stocker, ur. Hantje Cantz, 2004.
- CyberArts 2005: International Compendium Prix Ars Electronica 2005*. Hantje Cantz, 2005. DVD(-ROM).
- CyberArts 2006: International Compendium Prix Ars Electronica 2006*. Hantje Cantz, 2006. DVD(-ROM).

- CyberArts 2007: International Compendium Prix Ars Electronica 2007*. Hantje Cantz, 2007. DVD(-ROM).
- CyberArts 2008: International Compendium Prix Ars Electronica 2008*. Hantje Cantz, 2008. DVD(-ROM).
- Daiber, Jürgen. »Der elektrisierte Physiker.« *Die Zeit* 1998. Splet. 28. 10. 2018 <http://www.zeit.de/1998/37/199837.t_ritter_.xml>.
- Damjanović, Milan. »Lukačeva rasprava o Solženjcinu.« *Derđ Lukač. Solženjcin*. 5–12.
- Danto, Arthur C. *Analytical Philosophy of History*. Cambridge: 1965.
- David-Sauvageot, A. *Le Réalisme et le naturalisme dans la littérature et dans l'art*. Pariz: Calmann Levy, 1889. 9. 1. 2019 <<http://archive.org/details/leralisme-et-len00daviuoft>>.
- Debenjak, Doris, Primož Debenjak in Božidar Debenjak. *Veliki nemško-slovenski slovar, Veliki slovensko-nemški slovar. Elektronska izdaja v2.0*. Ljubljana: DZS.
- Delany, Joseph. »Sloth.« *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 14. New York: Robert Appleton Company, 1912. 9. 1. 2019 <<http://www.newadvent.org/cathen/14057c.htm>>.
- (Deleuze) Delez, Žil. *Fuko*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1989.
- »Predstavitev Sacherja-Masocha: Hlad in krutost.« *Mazohizem in zakon*. Alenka Zupanič, ur. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2000.
- Derrida, Jacques. *Izbrani spisi*. Ljubljana: ŠOU, 1994.
- *Mal d'Archive: une impression freudienne*. Paris: Éditions Galilée, 1995.
- »Struktura znak in igra v diskurzu humanističnih znanosti.« *Literatura* 6.24–25 (1993): 63–80.
- Dickens, Charles. *Božična pesem v prozi*. Branko Gradišnik, prev. Tržič: Učila International, 2005.
- *Mala Dorritova*. Mira Mihelič, prev. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1964.
- Ding, Ying, Elin K. Jacob, James Caverlee, Michael Fried in Zhixiong Zhang. »Profiling Social Networks: A Social Tagging Perspective.« *D-Lib Magazine* 15.3/4 (marec–april 2009). 9. 1. 2019 <<http://www.dlib.org/dlib/march09/ding/03ding.html>>.
- Disappearing Architecture: From Real to Virtual to Quantum*. Georg Flachbart in Peter Weibel, ur. Basel: Birkhäuser, 2005.
- Diskurstheorien und Literaturwissenschaft*. Jürgen Fohrmann in Harro Müller, ur. Frankfurt na Majni: Suhrkamp, 1988.
- Dittmer, Peter. *Schalten und Walten [Die Amme]*. 23. 2. 2007 <<http://www.dieamme.de>>.
- Dolinar, Darko. »Dialoškost in hermenevtika: Gadamer, Jauß, Bahtin.« *Primerjalna književnost* 19.2 (1996): 49–58.
- *Hermenevtika in literarna veda*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1991.
- Douglas, J. Yellowlees. »'How Do I Stop This Thing': Closure and Indeterminacy in Interactive Narratives.« *Hyper/Text/Theory*. 159–88.

- Dović, Marijan. *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: Založbe ZRC, ZRC SAZU, 2004.
- *Slovenski pisatelj: Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: Založbe ZRC, ZRC SAZU, 2007.
- Dragan, Srečo. *Razstave/Exhibitions 1993/98*. Ljubljana: Eqrna, 1998.
- Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim, Leipzig, Wien Zürich: Dudenverlag, ³1996.
- Duncan, Jody. »The Curious Case of Benjamin Button.« *Cinefex* 116 (januar 2009): 70–99, 118.
- Eisele, Ulf. »Realismus-Problematik: Überlegungen zur Forschungssituation.« *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geisteswissenschaft* 51 (1977): 148–74.
- Eliot, George. *Middlemarch: Študija provincialnega življenja*. Dob: Miš, 2015.
- Encyclopedia of contemporary literary theory: Approaches, Scholars, Terms*. Irena Rima Makaryk, ur. Toronto: University of Toronto Press, 1993.
- Enzensberger, Hans Magnus. *Einladung zu einem Poesie-Automaten*. Frankfurt na Majni: Suhrkamp, 2000. Tudi v *Jacket* 17 (2007). 10. 1. 2019 <<http://jacketmagazine.com/17/enz-robot.html>>.
- »Zum Projekt eines Poesie-Automaten.« *Im Buchstabenfeld*. 137–41.
- Epochenschwellen und Epochenstrukturen im Diskurs der Literatur- und Sprachtheorie*. Hans Ulrich Gumbrecht in Ursula Link-Heer, ur. Frankfurt na Majni: Suhrkamp, 1985.
- Erzetič, Blaž in Helena Gabrijelčič. *3D od točke do upodobitve*. Ljubljana: Pasadena, ²2010.
- Estetika in politika; Theodor W. Adorno, Walter Benjamin, Ernst Bloch, Bertolt Brecht, György Lukács in Frederic Jameson*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2013.
- Ferraris, Maurizio. »Was ist der Neue Realismus?« *Der Neue Realismus*. Markus Gabriel, ur. Suhrkamp, 2014. 52–75.
- Finley, Moses. *Antična in moderna demokracija*. Ljubljana: Krtina, 1999.
- Flusser, Vilém. *Digitalni videz*. Ljubljana: Študentska založba, 2002.
- Fortunes et infortunes des genres littéraires en Europe/The Fortunes and Misfortunes of Literary Genres in Europe: 2nd conference of the European Network for Comparative Literary Studies*. Saulo Neiva in Alain Montandon, ur. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2008. 10. 1. 2019 <http://reel.fri1.uni-lj.si/?q=2nd_conference>. Ponatis v *Echinox* 16. Cluj: Phantasma, 2009.
- Foucault, Michel. *L'Archéologie du savoir*. Gallimard, ¹1969. Prevoda *Arheologija vednosti*. Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnost, 2001. *The Archaeology of Knowledge*. Tavistock, 1972.
- *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1984.
- »Nietzsche, Genealogy, History.« *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews by Michel Foucault*. Donald F. Bouchard, ur. Ithaca: Cornell University Press, 1977. 139–64.
- Fuko, Mišel. *Predavanja: kratak sadržaj: 1970–1982*. Novi Sad: Bratstvo – Jedinstvo, 1990.

- *Vednost – oblast – subjekt*. Mladen Dolar, ur. Ljubljana: Krt, 1991.
- *Zgodovina seksualnosti 1: Volja do znanja*. Ljubljana: ŠKUC, 2000.
- Foundations of the Frankfurt School of Social Research*. Judith Marcus, Zoltán Tar, ur. New Brunswick, New Jersey: Transaction, ¹1984, ²1988.
- Fournel, Paul. »Oulipo at 45.« *Drunken Boat* 8 (2006). 10. 1. 2019 <http://www.drunkenboat.com/db8/ouliipo/feature-ouliipo/ouliipo/texts/fournel/45yrs_en.html>.
- Frank, Paul L. »Realism and Naturalism in Music.« *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 11.1 (1952): 55–60.
- Frieling, Rudolf. »The Archive, the Media, the Map and the Text.« *Media Art Net/Medien Kunst Netz*. Splet. 10. 2. 2019 <http://www.mediaartnet.org/themes/mapping_and_text/archive_map>.
- Gallagher, Catherine. »Marxism and The New Historicism.« *The New Historicism*. 37–48.
- Geppert, Hans Vilmar. *Literatur im Mediendialog: Semiotik, Rhetorik, Narrativik: Roman, Film, Hörspiel, Lyrik und Werbung*. Vögel, 2006.
- »Peirce und Bahtin. Zur Ästhetik der Prosa.« *Semiosis* 42 11.2 (1986): 23–45.
- »Prodigium« und Chaos der »Zeichen in der Welt«. *Wilhelm Raabe und die Postmoderne. Abschiedsvorlesung und Reden anlässlich der Verabschiedung von Prof. Dr. Hans Vilmar Geppert*. Augsburg: Universität Augsburg, 2007. 10. 1. 2019 <http://opus.bibliothek.uni-augsburg.de/volltexte/2008/1294/pdf/UR_58Raabe2007.pdf>.
- [RW] *Der realistische Weg: Formen pragmatischen Erzählens bei Balzac, Dickens, Hardy, Keller, Raabe und anderen Autoren des 19. Jahrhunderts*. Tübingen: Max Niemeyer, 1994.
- Geschichte der Photographie: Von 1839 bis heute (The George Eastman House Collection)*. Köln: Taschen, 2005.
- Glanzberg, Michael. »Truth.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2009/entries/truth>>.
- Goldberg, RoseLee. *Performance Art: From Futurism to the Present*. London: Thames & Hudson, ¹1979, ³2001.
- Goodman, Nelson. *The Languages of Art: An Approach to the Theory of Symbols*. Indianapolis: The Bobbs-Merill Company, Inc., 1968.
- Grad, Anton. *Francosko-slovenski slovar. Elektronska izdaja v1.0*. Ljubljana: DZS.
- Grad, Anton in Henry Leeming. *Slovensko-angleški slovar. Elektronska izdaja v1.0*. Ljubljana: DZS.
- Grad, Anton, Ružena Škerlj in Nada Vitorovič. *Veliki angleško-slovenski slovar. Elektronska izdaja v1.0*. Ljubljana: DZS.
- Grant, Damian. *Realism*. London: Methuen, ¹1970.
- Grau, Oliver. *Virtual Art: From Illusion to Immersion*. The MIT Press, 2003.
- Groebner, Valentin. »Haben Hautfarben eine Geschichte? Personenbeschreibungen und ihre Kategorien zwischen dem 13. und dem 16. Jahrhundert.« *Zeitschrift für historische Forschung* 30.1 (2003): 1-18.
- Groys, Boris. *Teorija sodobne umetnosti*. Ljubljana: Študentska založba, 2002.

- Gržinić, Marina. *Estetika kibersveta in učinki derealizacije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- »Reartikulacija: Od samorganizacije do ekstremne organizacije.« *Reartikulacija* 1.4 (2008). 20. 6. 2018 <https://web.archive.org/web/20081024155311/http://www.reartikulacija.org:80/reartikulacija/reartikulacija4_grz_SLO.html>.
- *Rekonstruirana fikcija: Novi mediji, (video) umetnost, postsocializem in retroavangarda: Teorija, politika, estetika: 1997–1985*. Ljubljana: ŠOU, Študentska založba, 1997.
- *V vrsti za virtualni kruh: Čas, prostor, subjekt in novi mediji v letu 2000*. Ljubljana: ZPS, 1996.
- Hamilton, Paul. *Historicism*. Routledge, 1996.
- Hammer, Eric. »Peirce's Logic.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/peirce-logic>>.
- Haraway, Donna. *Opice, kiborgi in ženske: Reinvencija narave*. Ljubljana: ŠOU, študentska založba, 1999.
- Hasan, Syed Zafarul. *Realism. An Attempt To Trace Its Origin And Development In Its Chief Representatives*. Cambridge: Cambridge University Press, 1928.
- Hasker, William. *The Emergent Self*. Ithaca: Cornell University Press, 1999.
- Haug, Wolfgang Fritz. »Parteilichkeit und Objektivität.« *Das Argument* 255 (2004). 10. 1. 2019 <<http://www.wolfgangfritzhaug.inkrit.de/documents/Parteilichkeit-und-Objektivitaet.pdf>>.
- Hayles, N. Katherine. »Electronic Literature: What is it?.« *The Electronic Literature Organization* 2. 1. 2007. 1. 10. 2019 <<http://eliterature.org/pad/elp.html>>.
- Hegel, G. W. F. *Oris filozofije pravice*. Ljubljana: Krtina, 2013.
- Higgins, Dick in Hannah Higgins. »Intermedia: Dick Higgins with an Appendix by Hannah Higgins.« *Leonardo* 34.1 (2001): 49–54. 31. 7. 2018 <<http://muse.jhu.edu/article/19618>>.
- Holz, Arno. *Die Kunst, ihr Wesen und ihre Gesetze*. Berlin: W. Issleib, 1891. 10. 1. 2019 <<http://www.zeno.org/Literatur/M/Holz,+Arno/Schriften/Die+Kunst+-+ihr+Wesen+und+ihre+Gesetze>>.
- Hookway, Christopher. »Pragmatism.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/pragmatism>>.
- Horgan, Terry in Matjaž Potrč. *Austere Realism: Contextual Semantics Meets Minimal Ontology*. The MIT Press, 2008.
- Howe, Irving. »Lukacs and Solzhenitsyn.« *Dissent* (nov.-dec. 1971): 643–7. 10. 1. 2019 <<http://dissentmagazine.org/files/Irving%20Howe%20on%20Lukacs%20and%20Solzhenitsyn.pdf>>.
- Hribar, Tine. *Fenomenologija I*. Ljubljana: Slovenska matica, 1993.
- Houellebecq, Michel. *Razširitev področja boja*. Ljubljana: Modrijan, 2004.
- Hyper/Text/Theory*. George P. Landow, ur. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994.

- Im Buchstabenfeld: Die Zukunft der Literatur*. Peter Weibel, ur. Gradec: Literaturverlag Droschl, 2001.
- Immerman, Neil. »Computability and Complexity.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/computability/>>.
- Ingarden, Roman. *Literarna umetnina*. Ljubljana: ŠKUC FF, 1990.
- Institutional Critique: An Anthology of Artists' Writings*. Alexander Alberro in Blake Stimson, ur. The MIT Press, 2009.
- Jakobson, Roman. »Closing Statement: Linguistics and Poetics« *Style and Language*. Thomas Sebeok, ur. The MIT Press, 1960. Prevod »Lingvistika in poetika.« *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnost, 1989.
- Janžekovič, Janez. *Filozofski leksikon*. Celje: Mohorjeva družba, 1981.
- Jaffe, Audrey Anne. *Vanishing Points: Dickens, Narrative, and the Subject of Omniscience*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1991.
10. 1. 2019 <<http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft038n99m1>>.
- Jesenik, Viktor in Narcis Dempsey. *Slovenski francoski slovar. Elektronska izdaja v1.0*. Ljubljana: DZS.
- Johnson, L., A. Levine in R. Smith, *The 2009 Horizon Report*. Austin, Texas: The New Media Consortium, 2009. 10. 1. 2019 <<http://www.nmc.org/pdf/2009-Horizon-Report.pdf>>.
- Johnson, Melissa A. »Souvenirs of America: Hannah Höch's Weimar-Era Mass-Media Scrapbook.« *The Scrapbook in American life*. Susan Tucker, Katherine Ott in Patricia Buckler, ur. Temple University Press, 2006. 135–73.
- Jones, Amelia. *Body art. Uprizarjanje subjekta*. Ljubljana: Koda in Maska, 2002.
- Joyce, Michael. *Afternoon: A Story*. Eastgate Systems, 1990. 10. 1. 2019 <<http://www.wnorton.com/college/english/pmaf/hypertext/aft/index.html>>.
- Juvan, Marko: *Domači Parnas v narekovajih: Parodija in slovenska književnost*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 1997.
- »The Intertextuality of Genres and the Intertextual Genres.« *Fortunes et infortunes des genres littéraires en Europe*. <<http://reelc.fri1.uni-lj.si/files/Juvan.pdf>>.
- *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: LUD Literatura, 2006.
- *Vezi besedila*. Ljubljana: LUD Literatura, 2000.
- Kaiser, Gerhard. »Realismusforschung ohne Realismusbegriff.« *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geisteswissenschaft* 43 (1969): 147–60.
- Kant, Immanuel. *Kritika čistega uma*. 1/4, 2/4, 3/4, 4/4 . *Problemi* 39.1/2 (2001): 3–170; 45.1/2 (2007): 5–114; 49.7/8 (2011): 5–260; 50.9/10 (2012): 5–97.
- *Utemeljitev metafizike nravi*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2005.
- Karmel, Pepe. »Art in Review.« *Review – NYTimes.com*. 10. 11. 1995. 10. 1. 2019 <<http://www.nytimes.com/1995/11/10/arts/art-in-review-026409.html?pagewanted=1>>.
- Kay, Alan in Adele Goldberg. »Personal Dynamic Media.« *IEEE Computer* 10.3 (1977).
- Keller, Gottfried. *Zeleni Henrik*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1965.

- Kirsch, Johann Peter. »Johann Joseph Görres.« *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 6. New York: Robert Appleton Company, 1909. 10. 1. 2019 <<http://www.newadvent.org/cathen/06652b.htm>>.
- Klima, Gyula. »The Medieval Problem of Universals.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/archives/win2009/entries/universals-medieval/>>.
- Kocijančič, Gorazd. *Tistim zunaj: Eksoterični zapisi 1990–2003*. Ljubljana: KUD Logos, 2004.
- Kohl, Stephan. *Realismus: Theorie und Geschichte*. München: Wilhelm Fink, 1977.
- Kos, Janko. »Anton Ocvirk in problem literarnozgodovinske metode.« *Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede*. Ljubljana: SAZU, XII, 1989: 71–87.
- »Charles Dickens in David Copperfield.« Dickens, Charles. *David Copperfield*. Ljubljana: Cankarjeva založba, ²1986.
- *Literarne tipologije*. Ljubljana: DZS, 1990.
- *Očrt literarne teorije. 2., popravljena in dopolnjena izd.* Ljubljana: DZS, 1994.
- *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga, ²2001.
- *Roman*. Ljubljana: DZS, 1983.
- Krauss, Rosalind E. *A Voyage on the North Sea: Art in the Age of the Post-Medium Condition*. Thames & Hudson, 2000.
- Krnev-Štrajn, Jelka. *Renesansa alegorije: Alegorija, simbol, fragment*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2009.
- Lacey, A. R. *A Dictionary of Philosophy. Third Edition*. Routledge, 1996.
- Landow, George P. *Hypertext: The Convergence of contemporary Critical Theory and Technology*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1992.
- *Hypertext 2.0*. Baltimore, London: Johns Hopkins UP, 1997.
- Larousse*. 21. 3. 2018 <<http://www.larousse.fr/>>.
- Lavin, Maud. *Cut from the Kitchen Knife*. New Haven, Connecticut: Yale UP, 1993.
- Leopoldsleder, Hanes. »Media Culture as a Trademark – 25 Years of Ars Electronica in Linz.« *CyberArts 2004*. 10–9.
- Levin, Harry. »What is realism?« *Comparative Literature* 3 (1951): 193–9.
- Leydecker, Sylvia. *Nano Materials in Architecture, Interior Architecture and Design*. Basel, Boston, Berlin: Birkhäuser, 2008.
- Link, David. *Poesiemaschinen/Maschinenpoesie: Zur Frühgeschichte computerisierter Texterzeugung und generativer Systeme*. Fink, 2007.
- »There Must Be an Angel. On the Beginnings of the Arithmetics of Rays.« *Variatology 2. On Deep Time Relations of Arts, Sciences and Technologies*. Köln: König, 2006. 15–42.
- »while(true): On the Fluidity of Signs in Hegel, Gödel, and Turing.« *Variatology 1. On Deep Time Relations of Arts, Sciences and Technologies*. Köln: König, 2005. 261–78.
- Le Lionnais, François. »Lipo: first and second manifestos by Francois Le Lionnais.« *Context*. 10. 1. 2019 <<http://web.archive.org/web/20070810183814/http://centerforbookculture.org/context/no6/lionnais.html>>.

- Die Literaturtheorie des deutschen Realismus (1848–1860)*. Helmuth Wildhammer, ur. Stuttgart: Metzler, 1977.
- Lovink, Geert. »Call for Support: Link to Google Will Eat Itself :: net critique by Geert Lovink.« 10. 1. 2019 <<http://networkcultures.org/wpmu/geert/2007/03/22/call-for-support-link-to-google-will-eat-itself>>.
- Lukács, György. *Ästhetik: Die Eigenart des Ästhetischen*. Neuwied-Berlin: Luchterhand, 1963.
- »Dostoevsky.« 1949. 10. 6. 2018 <<http://www.marxists.org/archive/lukacs/works/1949/dostoyevsky.htm>>.
- »Marx in Engels o vprašanjih dramaturgije.« *Književnost* 3.1–2 (1935): 11–6.
- *O današnjem pomenu kritičnega realizma*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.
- »On Walter Benjamin.« *Foundations of the Frankfurt School of Social Research*. 173–8.
- (Lukács) Lukač, Đerd. *Solženjicin*. Beograd: Komunist, 1971.
- Lukács Today: Essays in Marxist Philosophy*. Tom Rockmore, ur. Springer, 1988.
- Lukšič, Igor in Andrej Kurnik. *Hegemonija in oblast: Gramsci in Foucault*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2000.
- Macdonell, Diane. *Theories of Discourse: An Introduction*. Oxford, New York: Basil Blackwell, 1986.
- Magné, Bernard. »Georges Perec, Oulibiographer.« *Drunken Boat* 8 (2006). 10. 1. 2019 <<http://www.drunkenboat.com/db8/oulibo/feature-oulibo/essays/magne/oulibio.html>>.
- Mahnič, Dominik. *Tihožitja*. Razstavni katalog razstave v Bežigrasjski galeriji 1 24. 2.–24. 3. 2010. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2010.
- Makarenko, Anton Semenovič. *Pedagoška pesnitev*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1950.
- Makarenko, Anton Semyonovich. *The Road to Life*. 10. 1. 2019 <<http://www.marxists.org/reference/archive/makarenko/works/road1/index.html>>.
- Manovich, Lev. *Software Takes Command*. New York: Bloomsbury, 2013. Samoobjava rokopisa 2008. 1. 8. 2018 <http://softwarestudies.com/softbook/manovich_softbook_11_20_2008.pdf>.
- *The Language of New Media*. The MIT Press, 2001.
- Marcel Broodthaers: *Musée d'art Moderne, Département des Aigles, Section Publicité*. Maria Gilissen in Benjamin H. D. Buchloh, ur. New York: Marian Goodman Gallery, 1995.
- Marcus, Gary. »Deep Learning: A Critical Appraisal.« 28. 10. 2018 <<https://arxiv.org/abs/1801.00631v1>>.
- McLaughlin, Brian P. »Emergence and Supervenience.« *Intellectica* 25 (1997): 25–43.
- McLaughlin, Brian in Karen Bennett. »Supervenience.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/archives/win2009/entries/supervenience>>.
- Media Art Net/Medien Kunst Netz*. 10. 1. 2019 <<http://www.mediaartnet.org>>.
- Meier, Sigisbert. *Der Realismus als Prinzip der schönen Künste. Eine ästhetische Studie*. München: Abt, 1900.
- Meier-Oeser, Stephan. »Medieval Semiotics.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2010/entries/semiotics-medieval>>.

- Milburn, Colin. »Nanotechnology in the Age of Posthuman Engineering: Science Fiction as Science.« *Configurations* 10 (2002): 261–95.
- Milgram, Paul in A. Fumio Kishino. »A Taxonomy of Mixed Reality Visual Displays.« *IEICE Transactions on Information and Systems*, E77-D.12 (1994): 1321–1329.
- Miller, Alexander. »Realism.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/realism>>.
- Mills, Sara. *Discourse*. Routledge, 1997.
- Mitchell, William J. Thomas. *What Do Pictures Want?* Chicago, London: University of Chicago Press, 2005.
- Morris, Pam. *Realism*. Routledge, ¹2003, ²2005.
- Mundhenk, Rosemary. »The Education of the Reader in Our Mutual Friend.« *Nineteenth-Century Fiction* 34.1 (1979): 41–58. DOI: 10.2307/2933597.
- Murdoch, Iris. *Suverenost dobrega*. Ljubljana: Študentska založba, 2006.
- Murphy, Benjamin. »Michael Dummett (b. 1925).« *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. 21. 3. 2018 <<http://www.iep.utm.edu/d/dummett.htm>>.
- Nelson, Theodor. *Literary Machines*. Swarthmore, Pa.: samozaložba, 1981.
- Net_Condition: Art and Global Media*. Peter Weibel in Timothy Druckrey, ur. The MIT Press, 2001.
- Naubauer, John. »Bakhtin Versus Lukács: inscription of homelessness in theories of the novel.« *Poetics Today* 17.4 (zima 1996).
- The New Historicism*. Harold Aram Veaser, ur. Routledge, 1989.
- The New Historicism Reader*. Harold Aram Veaser, ur. Routledge, 1994.
- The New Media Reader*. Noah Wardrip-Fruin in Nick Montfort, ur. The MIT Press, 2003.
- Novak, Boris A. »Uvodna študija.« *Sonet*. 33–113.
- Orend, Brian. »War.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/war>>.
- Palmer, William J. *Dickens and New Historicism*. New York: St. Martin's Press, 1997.
- Paul, Christiane. *Digital Art*. London: Thames & Hudson, 2003.
- Peirce, Charles Sanders. »The Fixation of Belief.« *Popular Science Monthly* 12 (1877): 1–15.
- »How to Make Our Ideas Clear.« *Popular Science Monthly* 12 (1878): 286–302.
- *Izbrani spisi o teoriji znaka in pomena ter pragmaticizmu*. Ljubljana: Krtina, 2004.
- Penčič, Sava. *Realizam*. Cetinje: Obod, 1967.
- Pfister, Manfred. *Das Drama. Theorie und Analyse*. Fink, 1977.
- Philosophisches Wörterbuch*. Georg Klaus in Manfred Buhr, ur. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig, ¹²1976.
- Photography in the Modern Era. European Documents and Critical Writings, 1913–1940*. Christopher Phillips, ur. New York: 1989.
- Poesie-Automat*. 23. 2. 2007 <<http://poesieautomat.com>>.
- Podjed, Dan. »Po sledih požigalca: antropološki pogled na spletna družbena omrežja.« *Glasnik SED* 49.3–4 (2009): 38–46.

- Poniž, Denis. »A. T. Linhart in problem meščanske žaligre.« *Jezik in slovtvo* 52.2 (2007): 3–15.
- Popper, Frank. *Art of the Electronic Age*. New York: Harry N. Abrams, 1993.
- Poucel, Jean-Jacques. »Oulipo: Explore, Expose, X-po.« *Drunken Boat* 8 (2006). 10. 1. 2019 <<http://www.drunkenboat.com/db8/ouliipo/feature-ouliipo/curator/poucel/intro.html>>.
- Pragmatik. Der Aufstieg pragmatischen Denkens im 19. und 20. Jahrhundert*. Herbert Stachowiak, ur. Hamburg: 1987.
- Purg, Peter. *Körper im elektronischen Raum*. Doktorska disertacija. 2005. 10. 1. 2019 <<http://www.db-thueringen.de/servlets/DocumentServlet?id=2934>>.
- Random House Webster's Electronic Dictionary and Thesaurus, College Edition, Version 1.0*. 1992.
- Rapilly, Robert. *10 millions de sonnets palindromes*. 2006. 8. 10. 2009 <http://blackbanzai.free.fr/sonnets_palindromes.php>.
- »Or érotisé (10 millions de sonnets palindromes).« *Le blogue de Robert Rapilly*. 2009. 10. 1. 2019 <<http://robert.rapilly.free.fr/index.php/2009/04/06/228-erotise-10-millions-de-sonnets-palindromes>>.
- Realism*. Lilian R. Furst, ur. London, New York: Longman, 1992.
- Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit, 1985.
- Renfrew, Alastair. *Towards a New Material Aesthetics: Bakhtin, Genre and the Fates of Literary Theory*. Oxford: Legenda, 2006.
- Ricoeur, Paul. *Pripovedovani čas*. Ljubljana, Društvo Apokalipsa, 2003.
- Rockmore, Tom. »Introduction.« *Lukács Today: Essays in Marxist Philosophy*. Springer, 1988. 1–12.
- Roubaud, Jacques. »The Oulipo and Combinatorial Art (1991).« *Oulipo Compendium*. Atlas Press, 1998. 10. 1. 2019 <http://web.archive.org/web/20060508084836/www.oulipocompendium.com/html/intro_frame.html>.
- Ryan, Marie-Laure. »Narrative and the Split Condition of Digital Textuality.« *Dichtung Digital* 35 (2005). 10. 1. 2019 <<http://www.dichtung-digital.de/2005/1/Ryan/>>.
- »Peeling the Onion: Layers of Interactivity in Digital Narrative Texts.« 16. 4. 2007 <<http://lamar.colostate.edu/~pwryan/onion.htm>>.
- Ule, Andrej. *Mali leksikon logike*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 1997.
- Said, Edward. *Orientalism*. Vintage Books, 1978.
- Schmidt, Siegfried J. »Skizze einer konstruktivistischen Mediengattungstheorie.« *Spiel* 6 (1987): 163–205.
- Shaw, Jeffrey in Tjebbe van Tijen. »Literary Pyschogeography.« 1991. 10. 1. 2019 <<http://imaginarymuseum.org/LPG/Litpsy91.htm>>.
- Slovar informatike. Druga izdaja*. Ljubljana: Slovensko društvo informatika, 2001–2016. 10. 1. 2019 <<http://www.islovar.org>>.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). Besedišče. Elektronska izdaja v1.0*. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis. Elektronska izdaja v1.0*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2003.

- Sodobna literarna teorija: zbornik*. Aleš Pogačnik, ur. Ljubljana: Krtina, 1995.
- Solomon, J. Fisher. »Realism, Rhetoric, and Reification: Or the Case of the Missing Detective in 'Our Mutual Friend'.« *Modern Philology* 86.1 (1988): 34–45.
- Solženicin, Aleksander. *En dan Ivana Denisoviča*. Ljubljana: DZS, 1971.
- *Prvi krog*. Maribor: Obzorja, 1970.
- Sonet*. Boris A. Novak, ur. Ljubljana: DZS, 2004.
- Snoj, Vid. »Problem sloga v Auerbachovi *Mimesis*: Liki resničnega in brezlikost.« Erich Auerbach. *Mimesis*. 409–36.
- Sruk, Vlado. *Filozofija*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta, ur. 10. 1. 2019 <<http://plato.stanford.edu>>.
- Stelarc: Political Prothesis & Knowledge of the Body/Politična proteza in vednost telesa*. Marina Gržinič, ur. Ljubljana: Maska, Maribor: MKC, 2002.
- Stern, J. P. *On Realism*. London, Boston: Routledge & Kegan Paul, 1973.
- Stoljar, Daniel. »Physicalism.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/archives/win2009/entries/physicalism>>.
- Strehovec, Janez. *Besedilo in novi mediji: Od tiskanih besedil k digitalni besedilnosti in digitalnim literaturam*. Ljubljana: LUD Literatura 2007.
- »Polemika med Blochom in Lukáčsem o ekspresionizmu in realizmu.« *Filozofski vestnik* 6.2 (1985): 9–20.
- *Tehnokultura, kultura tehná: Filozofska vprašanja novomedijskih tehnologij in kibernetke umetnosti*. Ljubljana: ŠOU, Študentska založba, 1998.
- *Umetnost interneta*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Škulj, Jola. »Poststrukturalizem in Bahtinov pojem dialogizma.« *Primerjalna književnost* 16.1 (1993): 16–27.
- »The Slovenian Response to Shakespeare's Sonnets.« *William Shakespeare's Sonnets*. Dozwil: Signathur, 2009.
- Terdiman, Richard. *Present Past: Modernity and the Memory Crisis*. Ithaca: Cornell University Press, 1993.
- Thomas, Brook. *American Literary Realism and the Failed Promise of Contract*. Berkeley: University of California Press, 1997. 10. 1. 2019 <<http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft1x0nb0h4>>.
- Tihanov, Galin. »Reification and Dialogue: Aspects of the Theory of Culture and Society in Bakhtin and Lukács.« *Bahtin in humanistične vede*. 73–93.
- Torring, Jacob. *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Žižek*. Oxford: Blackwell, 1999.
- Turing, Alan M. »Computability and λ -Definability.« *The Journal of Symbolic Logic* 2 (1937): 153–163.
- »Computing Machinery and Intelligence.« *Mind* 59.236 (1950): 433–60.
- Valdés, Mario J. in Linda Hutcheon. »Rethinking Literary History – Comparative-ly.« 11. 12. 2018 <<https://web.archive.org/web/20090518111747/http://www.chass.utoronto.ca:80/lithist>>.

- Vaupotič, Aleš. »Ardenski gozd.« Narvika Bovcon, Barak Reiser in Aleš Vaupotič. *Jaques [dʒeɪ 'kwiz]*. Ljubljana: ArtNetLab, 2009. 18. 2. 2019 <http://reelc.fri1.uni-lj.si/files/jaques_cat_reduced.pdf>.
- »How to Study Literary Realism as Archive Art? The Case of Charles Dickens' Later Novels.« *Longing and Belonging/Désir et Appartenance*. Massimo Fusillo, Brigitte Le Juez in Beatrice Seligardi ur. *Between* 7.13 (2017). NBN: <<http://nbn.depositolegale.it/urn:nbn:it:unica-20373>>
- »K problemu zamejitve pojma novi historizem.« *Dialogi* 41.3–4 (2005): 52–74.
- »Literarna veda po Foucaultu.« *Meje umetnosti, VII. Pomladni kolokvij za diplomске in podiplomske študentke in študente*, Ljubljana, Mala dvorana ZRC SAZU, 10.–11. 4. 2003. Slovensko društvo za estetiko. 11. 12. 2018 <https://web.archive.org/web/20080306015034/http://www.drustvo-za-estetiko.si/papers_boa/vaupotic.htm>.
- »Literarno-estetski doživljaj in novi mediji – prihodnost literature?« *Primerjalna književnost* 30.1 (2007): 203–16.
- *Mouseion Serapeion: Pametni arhiv – odprte kode (Integriranje umetniško koordinirane videa v mrežo informacijskih tehnologij)*. Magistrsko delo. Ljubljana: Akademija za likovno umetnost, Univerza v Ljubljani, 2004.
- »Narrative and New Media – Realistic Issues.« *Dialecti de la Tribù/Dialects of the Tribe – 1st REELC/ENCLS Congress*, Firenze, 15.–17. 9. 2005. 11. 12. 2018 <http://www2.arnes.si/~avaupo2/files/NNM_21.doc>.
- »On the Problem of Historical Research in Humanities: Michel Foucault and Mikhail Bakhtin.« *Logos* 2.3 (jesen 2002). 10. 1. 2019 <<http://kud-logos.si/2002/on-the-problem-of-historical-research-in-humanities-michel-foucault-and-mikhail-bakhtin>>.
- »Peirceova teorija raziskave kot poetološki model.« *Primerjalna književnost* 35.2 (2012): 83–93, 225–236.
- »Philosophy of Mikhail Bakhtin: The Concept of Dialogism and Mystical Thought.« *Russian Religious Philosophy and Contemporary Thought – International Symposium*. *Logos* 1.2–3 (jesen 2001). 11. 12. 2018 <<http://kud-logos.si/2001/philosophy-of-mikhail-bakhtin-the-concept-of-dialogism-and-mystical-thought1>>.
- »Razučevanje: documenta 14.« *Likovne besede* 106 (2017): 34–47.
- »Realism Revisited – Dickens' *Hard Times* as a Narrativized Archive.« *Fortunes et infortunes des genres littéraires*. <<http://reelc.fri1.uni-lj.si/files/VaupoticAles.pdf>>.
- »Semiotika in realizem.« *Primerjalna književnost* 39.2 (2016): 101–19.
- »The Sonnet in the New Media: General Issues and Slovene Examples.« *Sonnet-Künste: Mediale Transformationen einer klassischen Gattung*. Erika Greber, Evi Zemanek, ur. Dozwil: Signathur. 2012. 491–510.
- »Spletišče Evropske mreže za primerjalno literarno vedo.« *Primerjalna književnost* 30.2 (2007): 180–2.

- »Teorija tehno-slike Vilema Flusserja.« *Primerjalna književnost* 37.2 (2014): 151–163, 245.
- »Vključevanje nanotehnoloških raziskav v likovno umetnost: Polimorfni odtis Uršule Berlot.« *Likovne besede* 105 (2017): 42–5.
- »Kdo izbere, kaj bralec bere? Kibertekstualna perspektiva/Who Chooses, What the Reader Reads? The Cybertextual Perspective.« *7. Mednarodni komparativistični kolokvij Vilenica 2009. »Kdo izbere?«: Literatura in literarno posredništvo. Primerjalna književnost* 33.2 (2010): 151–161, 321–331.
- Virilio, Paul. *Hitrost osvoboditve*. Ljubljana: Študentska založba, 1996.
- Virk, Tomo. *Duhovna zgodovina*. Ljubljana: DZS, 1989.
- *Moderne metode literarne vede in njihove filozofskoteoretske osnove: Metodologija I*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 1999.
- Vološinov, Valentin Nikolajevič. *Marksizem in filozofija jezika*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2008.
- Vörös, Sebastjan. »Filozofija duha v klasičnem emergentizmu in njen vpliv na sodobno filozofsko misel.« 2008. 26. 10. 2010 <<http://www.ff.uni-lj.si/oddelki/filo/podiplomski/Seminarske%20naloge/Filozofija%20duha%20v%20klasi%C4%8Dnem%20emergentizmu%20in.doc>>.
- Vrečko, Janez. *Atiška tragedija*. Maribor: Obzorja, 1997.
- *Ep in tragedija*. Maribor: Obzorja, 1994.
- Wagenknecht, Christian. »Das Wahrscheinliche und das Wesentliche: Vom Sinn des Realismus-Begriffs und der Geschichte seiner Verundeutlichung.« *Zur Terminologie der Literaturwissenschaft*. Christian Wagenknecht, ur. Stuttgart: J. B. Metzler, 1989. 373–92. 10. 1. 2019 <<http://www.uni-bielefeld.de/lili/personen/seiler/drucke/realismus/uebersicht.html>>.
- Weibel, Peter. »Die Algorithmische Revolution. Zur Geschichte der interaktiven Kunst.« 2004. 10. 1. 2019 <<http://www01.zkm.de/algorithmische-revolution>>.
- »Architecture: From Location to Nonlocation, From Presence to Absence.« *Disappearing Architecture*. 264–71.
- »Buchstaben und Bauten: Zur Grammatik der Gegenstände.« *Im Buchstabenfeld*. 323–8.
- »Einleitung.« *Im Buchstabenfeld*. 11–65.
- *Gamma und Amplitude. Medien- und kunsttheoretische Schriften. FUNDUS* Bd. 161. Philo Fine Arts, 2004.
- »Die postmediale Kondition.« *Die Postmediale Kondition*. Elisabeth Fiedler, Christa Steinle in Peter Weibel, ur. Grädec: Neue Galerie, 2005.
- »Zur Rechtfertigung der hipotetischen Natur der Kunst und der Nicht-Identität in der Objektwelt.« *Im Buchstabenfeld*. 403–13.
- Werckmeister, Otto Karl. »Ideologie und Kunst bei Marx.« *Neue Rundschau* 84 (1973): 604–27.
- Williams, Thomas D. in Jan Olof Bengtsson. »Personalism.« *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <<https://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/personalism>>.

- Wittgenstein, Ludwig. *Logisch-Philosophische Abhandlung*. 1921. Prevoda *Tractatus Logico-Philosophicus*. 1922. 10. 1. 2019 <<http://www.gutenberg.org/ebooks/5740>>. *Logično filozofski traktat*. Frane Jerman, prev. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.
- *Philosophische Untersuchungen*. 1953. Prevoda *Philosophical Investigations*. G. E. M. Anscombe, prev, ur. in R. Rhees, ur. Oxford: Blackwell, 1953. *Filozofske raziskave*. Ljubljana: Krtina, 2014.
- Wolff, Mark. »Reading Potential: The Oulipo and the Meaning of Algorithms.« *Digital Humanities Quarterly* 1.1 (2007).
- De Wulf, Maurice. »Nominalism, Realism, Conceptualism.« *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company, 1911. 10. 1. 2019 <<http://www.newadvent.org/cathen/11090c.htm>>.
- Yates, Frances A. *The Art of Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1966.
- Youngblood, Gene. *Expanded Cinema*. Boston: 1970. 10. 1. 2019 <http://www.vasulka.org/Kitchen/PDF_ExpandedCinema/ExpandedCinema.html>.
- Zajc, Melita. *Nevidna vez: Raba radiodifuzne televizije v Sloveniji*. Ljubljana: ZPS, 1995. *Zbornik Pixxelpoint 2005/Miscellanea di Pixxelpoint 2005/Pixxelpoint Anthology 2005*. Igor Španjol, ur. Nova Gorica: Mestna galerija, 2006.
- Ziherl, Boris. »Historični materializem in sociologija.« 3. 4. 1954. *Včeraj in danes. Jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo*. Ljubljana: Oddelek za sociologijo FF UL, 2010. 25–41. 10. 1. 2019 <<http://www.sociologija.si/agregat/historicni-materializem-in-sociologija>>.
- Zimmerli, Walter Christoph. »Das vergessene Problem der Neuzeit. Realismus als nicht nur ästhetisches Konzept.« *Jahrbuch für internationale Germanistik* 16.1 (1984): 18-79.
- van der Zweerde, Evert. *Soviet Historiography of Philosophy: Istoriko-Filozofska Nauka*. Springer, 1997.

Recenziji

Recenzija prof. dr. Janeza Strehovca. V kot znanstvena monografija zasnovanem delu je komparativist in novomedijski umetnik dr. Aleš Vaupotič reaktualiziral vprašanja realizma kot teme, ki je desetletja vznemirjala literarno teorijo 20. stoletja, še posebno v luči prispevkov G. Lukácsa, teoretikov socialističnega realizma in tudi slovenskih komparativistov. Prvi del besedila je izrazito usmerjen h komparativistični problematiki (Vaupotič reaktualizira in interpretira koncepte, ki so povezani z Lukácsevimi, Brechtovimi, Sternovimi, Kohlovimi, Adornovimi in Auerbachovimi pogledi, z realizmom kot metodo, s problemi realizma, z mimezizom, z Janka Kosa tipološko problematiko realizma ter verzima in z marksističnim konceptom realizma). Vsekakor gre pri tem tudi za nekatere iz sedanjih teoretskih razprav o sodobni umetnosti in literaturi že precej odmaknjene poglede, ki pa jih skuša Vaupotič reaktualizirati in umestiti v polje širšega razumevanja sodobne literature (in umetnosti). V drugem delu, ki obravnava za razumevanje tako sodobne kot novomedijske umetnosti aktualne problemske sklope, pa se predvsem osredotoča na temo »novomedijska umetnost in literatura – kratki stik«. Vaupotič poseže v tej enoti k vrsti teorij (novo)medijske umetnosti (pomemben je njegov dialog s teorijami Bahtina, Aarsetha in Flusserja) ter tudi v luči analitičnih obravnav teorij arhiva in Benjaminove teorije alegorije. Umestno ugotavlja »stične točke« med novomedijsko umetnostjo in Benjaminovo alegorijo, Manovichevo podatkovno zbirko in Aarsethovo ergodičnostjo, stik pa predstavljajo teorije arhiva. Pomemben dosežek drugega dela so Vaupotičeve analize »slovenskega novomedijskega soneta« (dela Čosića, Železnikarja in Spillerja), prav tako pa naj opozorimo tudi na njegov dialog s Sreča Dragana inštalacijami, ki uporabljajo besedilo (*Metamorfoza lingvistika* v 2. in *Rotas Axis Mundi* v 3. delu rokopisa). Vaupotiča zanimajo pri tem stiki med novomedijsko ustvarjalnostjo in literarno tradicijo, in zastavlja si vprašanje, kako se literarnost vključuje v delovanje posebnega jezika novih medijev in tehno-imaginacijskih pojavov.

Tretji del, v katerem se srečujemo z avtorjevo analitično obravnavo Benjaminove teorije alegorije in Peircevim pragmaticizmom, pa se usmerja k aktualnosti realizma ob primeru problematike arhivov (Michel Foucault in arhivska umetnost, Lev Manovich in arhiv kot digitalna zbirka, dejanskost kot arhiv, ob primeru nanotehnologije in algoritmične revolucije). Ob koncu tega dela (po obravnavi Peircevega pragmatizma) nam Vaupotič predstavi Geppertovo realistično semiotiko, ki ji namenja veliko vlogo, tako da se pri tem izkaže kot pravcati »Geppertov scholar«. Vaupotičev rokopis temelji na analizi številnih virov, pri tem pa je avtor izvedel tudi dovolj izviren »close reading« nekaterih novomedijskih del slovenskih avtorjev.

Odlika tega dela (v uvodu se avtor sklicuje na kompetenco literarnega komparativista ter novomedijskega umetnika in kustosa) je v izrazito avtorskem in individualiziranem pristopu, še posebno v drugem in tretjem delu rokopisa, pri katerem pride do izraza tudi piščevo temeljito poznavanje problematike, ko gre za arhive in novomedijsko umetnost. Avtor tu pristopa k tematiki kot insajder (ta oznaka je tu uporabljena pozitivno), razmišlja in piše »iz prve roke«, zato to besedilo vključuje kvalitetne analize Čosićevih, Draganovih in Spillerjevih projektov, kar pomeni tudi odpravljanje belih lis na področju zahtevnejšega teoretskega pisanja o novomedijski umetnosti in e-literaturi na Slovenskem.

Recenzija prof. dr. Toma Virka. Aleš Vaupotič se v svoji izrazito meddisciplinarno zasnovani raziskavi loteva več zahtevnih vprašanj: sodobne opredelitve literarnega realizma, opredelitve realizma v intermedijski umetnosti, aktualnosti realističnega diskurza v obeh, pa tudi razmerja med realizmom v eni in drugi umetnostni praksi. Vsa ta vprašanja ga usmerjajo v natančno predstavitev več problemskih področij. Uvodoma opredeljuje pojem realizem nasploh, podaja njegov historiat, izpostavlja temeljne teoretske kontekste, ki se mu zdijo relevantni in obravnava nekatere reprezentativne teorije realizma. Loteva se tudi nekaterih konceptualnih vprašanj, na primer vprašanja mimesis oziroma reprezentacije dejanskosti ter vprašanja o realizmu kot historičnem ali ahistoričnem pojavu. V drugem razdelku se posveča predstavitvi intermedijske (oziroma novomedijske) umetnosti ter poskusu vzpostavitve stičnega polja med to umetnostjo in literaturo. Tudi tu najprej na kratko obdela terminološko in definicijsko problematiko in skuša s posredovanjem Bahtinove hermenevtike ter Foucaultove teorije diskurza definirati možno polje stika med obema umetnostnima praksama. Sledi prikaz nekaterih vplivnih teorij novih medijev in samih novomedijskih izdelkov, s

posebnim poudarkom na izčrpni predstavitvi njihovega tehnološkega konteksta, ki po avtorjevem mnenju ne le kaže na možne alternativne vidike dejanskosti, ampak tudi dejansko spreminja aktualni pojem dejanskosti (ki je podlaga tradicionalnim definicijam realizma: tega avtor nekje definira kot »bližina dejanskosti«). Eden izmed pomembnih izsledkov te razprave je, da novomedijske umetnosti ni mogoče raziskovati le na ravni »tehnične« obdelave podatkov, saj bi tako razumevanje preprečevalo semiotično razsežnost, ki je za avtorjevo razpravo o aktualnosti realizma pravzaprav bistvena. Drugi del sklepa predstavitev nekaterih novomedijskih umetniških izdelkov, ki demonstrirajo stik med literarno in novomedijsko umetnostjo. Vaupotič ugotavlja, da neposredna primerjava pravzaprav ni mogoča, še zlasti ne v kontekstu raziskave realizma, ki je v literaturi reprezentativna dela proizvedel kot romane, medtem ko na področju novomedijskih umetnosti omembe vrednih obdelav tovrstnih literarnih besedil ni. – V zadnjem delu Vaupotič pokaže na aktualnost realističnega diskurza tako v literarni kot tudi novomedijski umetnosti. Izhodišče mu je pri tem ugotovitev, da je dojemanje dejanskosti v krizi. Pojem krize nato postavi kot ključni filozofski koncept svoje teze, ta nastavek pa nadgradi s semiotično analizo realizma. Zlasti semiotični model se pokaže kot dovolj širok, da ga Vaupotič lahko uporabi ne le za zgodovinski realizem 19. stoletja, temveč tudi za »aktualni« literarni realizem, predvsem pa za dela novomedijske umetnosti. Razprava se smiselno sklene s ponudbo take konceptualizacije (teorije) realizma, ki omogoča potrditi njegovo aktualnost.

Študija Aleša Vaupotiča je pionirska ne le v slovenskem znanstvenem prostoru, temveč tudi širše. Odlikujejo jo inovativni pristop, široko zasnovana problematika, tesno prepletanje teoretičnega in praktičnega dela, meddisciplinarnost, predvsem pa tudi aktualnost same teme.

Abstract

The Question of Realism. This book is an attempt to show how the realist discourse maintains certain current relevance in literature and in the new-media art. The treatise is founded on the study of literary realism in its generally accepted meaning with the start of its development in the 1830-ies. In the 20th century, with a variety of late and neo-realisms, the status of literary realism becomes problematic. Different uses of the term realism in different scholarly disciplines and the field of art are presented. The discussion focuses on the theory of Joseph P. Stern and Wittgenstein's philosophy from which the theoretical particulars of the term realism and its consequences in realistic literature and in other arts are derived. The introductory chapter is followed by an overview of traditional approaches to the research of realism that is based on the problem of representation. The chapter explicates the "debate on expressionism" and concludes the first part with an additional consideration of the typological concept of realism. The second part confronts literature as the verbal artistic medium with the filed of the new media arts. The treatise presents different communication models that bring order into the new media textuality: the text as a game and the concept of a digital community are considered on the grounds of the theory of cybertext by Espen J. Aarseth. The theoretical problems inherent in the mechanical construction of texts are presented as well. The second part of the book concludes with a discussion of the categorical obstacles in computer-based simulation of language. The last part of the book discusses the nature of the junction between the new-media art communication and realism. Here the treatise focuses on the notion of the archive from the theoretical point of view and on its uses in various artistic poetics and practices. Walter Benjamin's theory of allegory is explained as a variant of the theory of archive, which, however, is not a realist one. The last chapter describes the idea of the "realist way" as a discursive definition of realism that has been developed from Peirce's pragmatism by Hans Vilmar Geppert. The author proposes the 19th century literary realism as a model answer for the time of crisis encompassing the globalised world.

<http://vr.vaupotic.com>